

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет
Кафедра політичних наук

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ МОБІЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В УКРАЇНІ

Кваліфікаційна робота
зі спеціальності 052 - Політологія
освітнього рівня «Магістр»

студента
II курсу ОР «Магістр»
денної форми навчання
Володимира ОЛІЙНИКА

Науковий керівник -
асистент кафедри політичних наук
Аліна ВОЙЧУК

Допущено до захисту:

Завідувач кафедри _____

Київ – 2021

ЗМІСТ

	2
ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Національні меншини в Україні та проблеми їх політичної мобілізації	6
РОЗДІЛ 2. Державна мовна політика як чинник політичної мобілізації національних меншин в Україні	40
РОЗДІЛ 3. Інформаційні технології як інструменти політичної мобілізації національних меншин в Україні	62
ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	73

ВСТУП

Актуальність дослідження. Після окупації частини території сепаратистські настрої в деяких регіонах України і досі мають своїх прихильників. Тема національних меншин досить часто в останні роки вноситься на перший план гострих політичних дискусій - як внутрішньо-, так і зовнішньополітичних. В той же час, Держава Україна має виконувати свої зобов'язання, що покладають на неї вже ратифіковані міжнародні угоди, та відповідати вимогам, необхідним для руху закріпленим вектором Європейської та Північно-Атлантичної інтеграції.

Забезпечення прав і свобод людини і громадянина, реальної участі громадян у політичному житті держави - є надзвичайно важливими цінностями, необхідними для розвитку демократичної держави. Проте, не менш важливими в сьогodнішніх реаліях є питання національної безпеки, захисту територіальної цілісності, і не тільки на лініях розмежування з тимчасово окупованими територіями, а й у свідомості громадян.

Гібридна війна, що ведеться проти України, має за мету досягти руйнації держави, в тому числі і силами, що знаходяться всередині неї. На сьогodнішній день існує багато наукових публікацій про застосування певних політичних технологій під час втручання у вибори в США та у референдум про вихід Великобританії з Європейського Союзу, що зіштовхували людей з різними поглядами, підігрівали взаємну ненависть, та схиляли «тих, хто не визначився» до вибору, що був необхідний «замовнику».

Метою дослідження є комплексний аналіз процесу політичної мобілізації національних меншин в Україні.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- визначити та обґрунтувати теоретичні підходи до розуміння сутності статусу національних меншин в Україні;

- виокремити політико-культурні чинники, які визначають сутність та форми політичної мобілізації представників національних меншин в Україні;
- розкрити особливості використання державної мовної політики України в політичній мобілізації національних меншин;
- виявити взаємозв'язок між поширенням сучасних інформаційних технологій та політичною мобілізацією представників національних меншин в Україні.

Об'єктом дослідження виступають національні меншини в Україні.

Предметом дослідження є політична мобілізація національних меншин в Україні.

Методологія дослідження. Методологічною основою дослідження є сукупність загальнонаукових та філософських принципів пізнання – об'єктивності, детермінізму, системності, історизму, міждисциплінарного підходу тощо.

Надзвичайно важливим для цілісного дослідження чинників політичної мобілізації національних меншин є *системний* підхід, оскільки він дав змогу розглянути явище не просто як координацію дій громадян, а як єдину, комплексну, цільову програму, у якій усі чинники є тісно взаємопов'язаними. Застосування *неоінституційного* методологічного підходу та *структурно–функціонального* аналізу сприяло вирішенню завдань шляхом вивчення інститутів політичної системи, що забезпечують певні рівні політичної участі представників національних меншин, зокрема у стосунках з державою, громадськими організаціями, ЗМІ тощо. *Соціокультурний* підхід дозволив виявити вплив соціально-політичних і культурних цінностей як чинників залученості, передумови формування в представників національних меншин сепаратистських ідеологічних засад та їх безпосереднього залучення до цих процесів. Вирішення поставлених завдань роботи стало можливим із застосуванням методів *узагальнення* та

порівняння. Для досягнення поставленої мети в роботі також використано спеціальні методи політологічного дослідження, зокрема *контент-аналіз* – для класифікації та узагальнення змісту текстового матеріалу, спрямованого на політичну мобілізацію представників національних меншин: засобів масової інформації, інтернет-ресурсів, громадських організацій тощо.

Структура роботи обумовлена метою та завданнями дослідження, його об'єктом і предметом та обраною методологією. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 80 сторінок, з них основного тексту – 73 сторінки. Список використаних джерел нараховує 59 найменувань.

РОЗДІЛ 1.

НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ В УКРАЇНІ ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ ПОЛІТИЧНОЇ МОБІЛІЗАЦІЇ

За часів незалежної України процес поділу суспільства активно пропагувався з 2004 року, коли країна була розділена на прихильників східного та західного векторів. І те, що сталося в 2014 році, було продовженням цього протистояння, яке за ці роки вже сформувало величезний ідеологічний пласт. Багато соціологічних центрів вивчають цю тему в сучасних українських умовах. Незважаючи на існування великої кількості наукових статей, що аналізують характер та форми залучення громадян (включаючи представників національних меншин) до політики, вітчизняна наукова література висвітлює дуже мало сучасних технологій таких політичних маніпуляцій. Ось чому я обрав тему цього дослідження та відповідне встановлення його цілей.

Питання національних меншин дедалі більше привертає увагу науковців та політологів до розвитку українського громадянського суспільства, становлення державності, національних ідей та інших процесів, які розпочались або активізувались з проголошенням незалежності України після розпаду Радянського Союзу. Встановлення демократії та майбутній розвиток України в цілому значною мірою залежать від гармонійного співіснування всіх етнічних груп, націй та народів, що проживають у країні, а також від належного захисту прав та інтересів національних меншин .

Основні теоретичні основи цього дослідження були закладені класичними працями, серед яких необхідно згадати наукові досягнення таких західних політологів, як Г. Алмонд, М. Вебер, С. Берман, Р. Далтон, М. Дювергер, Дж. Циммерман, Дж., Д. Беррі, Д. Голдман, К. Хула та ін .; в Росії це Д. Гончаров, Л. Гозман, Е. Шестопап, А. Ковлер та ін.

На сучасному етапі питання теорії політичної діяльності загалом та участі зокрема, напрямки та концепції активізації політичної участі, включаючи мобілізацію, були ретельно вивчені місцевими вченими: О. Чемшит, Ю. Бабінов, В. Шрайдер, Є. Головаха, М. Шульга та ін. Їхні роботи ретельно аналізують розвиток наукових теорій та методологій для дослідження політичної діяльності та політичної співпраці, аналізують обсяг, інтенсивність та засоби легального залучення громадян до політики, канали їх ефективного впливу на різні соціальні сфери, порівнюють прояви, визначають фактори та пояснюються мотиви впливу на вибір певних форм суспільно-політичної діяльності, пояснюються причини масової участі / неучасті у політичних процесах, порівнюється зміст автономної та мобілізованої участі. Завдяки цим дослідженням Україна закладає основи власної школи для вивчення демократії та політичної участі.

Методологічною основою роботи є інструменти дослідження системного та соціокультурного методологічних підходів, неоінституціоналізм, біхевіоризм тощо. Характер факторів, що загострюють політичну участь, розглядається автором у контексті концептуальних моделей демократії, особливо елітарних та учасницьких, як суперечливий з точки зору ступеня участі громадян у політиці. В рамках методології системного підходу, яка передбачає врахування специфіки взаємодії праці та цілого, є можливість виявити мобілізуючі фактори для збільшення участі громадян як самостійного елементу в інтегрованому політичному процесі. Тому за допомогою цього методу можна дослідити законну політичну участь громадян як інтегровану систему, що складається з набору залежних елементів, які можна ізолювати, взаємодіючи із зовнішнім середовищем. Тобто вся сукупність факторів соціального розвитку (економічний, соціальний, політичний, духовний,

технологічний та ін.), Уся різноманітність процесів та взаємодій у політичній системі.

Подібним чином, систематичний підхід до виявлення факторів, що посилюють політичну участь, передбачає спочатку виявлення фактичної, практичної участі особистості в соціальній практиці, її значущості для людини та причин, що спонукають її до цього; по-друге, визначення ступеня участі особи у політичній діяльності (добровільно чи під примусом) і, по-третє, вивчення передбачуваної поведінки та думок людини щодо соціальної діяльності.

Крім того, систематичний підхід до з'ясування факторів, що погіршують політичну участь мобілізуючого характеру - шляхом відповідної диференціації - об'єднує окремі взаємозалежні мобілізаційні фактори, що дозволяють громадянам вирішувати проблеми та досягати конкретних цілей. Видатним прикладом системного бачення політичної мобілізації є розгляд подій на рубежі 2013-2014 років (Майдан, Євромайдан, Революція Гідності). Під час цих подій ми можемо побачити мобілізаційний потенціал політичних інститутів (партій, лідерів), а також громадських об'єднань, стихійних взаємодій груп людей (також за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій). Важливо зазначити, що системне бачення дає можливість досліджувати політичну мобілізацію не лише як координацію дій людей, але їх поєднання в єдиній комплексній цільовій програмі, в якій різні фактори мобілізації тісно пов'язані та взаємозалежні. Тому ігнорування їх взаємозалежності та узгодженості не дозволить нам досягти мети вивчення мобілізації як чинника збільшення політичної участі громадян.

Існування принципово різних уявлень про характер політичної участі та доцільність її активізації для встановлення та реалізації демократичних принципів управління підкреслює необхідність більш детального вивчення можливостей та форм активізації участі громадян у політичному процесі.

У цьому випадку особливо важливі мобілізуючі фактори такого посилення, включаючи національні меншини.

Національна меншина - це фізичний масив (група) людей не корінного етнічного статусу, що проживають у сучасному етнічному середовищі [10, т. 7, с. 331]. До національної меншини належать особи з громадянством, які за визначенням не виконують провідної ролі в суспільстві, що вимагає захисту політичних прав та забезпечення належного правового захисту. Національна меншина поступається за кількістю іншим етнічним групам, але має достатню силу впливати на політичну ситуацію в деяких регіонах проживання. Прагнучи зберегти етнічну ідентичність, національна меншина створює спеціальні установи, національні культурні центри, навчальні заклади, засоби масової інформації тощо. Приналежність до національної меншини визначається суб'єктивно і не вимагає зворотного визнання, на відміну від належності до об'єктивної та генетично обумовленої етнічної групи. Формування національної меншини супроводжується ступенем етнічного відродження (створення національних культурних товариств, освітніх центрів, активізація історичної пам'яті); мобілізація етнічної групи, тобто перехід від базового задоволення мовних, культурних та релігійних потреб до організованого захисту соціально-економічних інтересів національної меншини. Наступним етапом розвитку національної меншини є «політизація національності» шляхом формулювання політичних вимог, розробки політичних програм та створення відповідних політичних партій [10, т. 7, с. 332].

Проголошення Україною незалежності стало переломним моментом у сучасній історії національних меншин. Регулювання відносин між адресною нацією та національними меншинами стало стратегічним питанням розвитку та життєздатності української державності. Вже у своєму зверненні від 28 серпня 1991 року Верховна Рада України

запевнила, що проголошення незалежності України жодним чином не призведе до порушення прав людей будь-якої національності. 1 листопада 1991 р. Була прийнята Декларація про права національностей України, яка декларувала можливість створення національних адміністративно-територіальних одиниць з використанням мов національних меншин разом з державою та забезпечення вільного використання їх рідної мови.

Теоретичні проблеми етнонаціональної політики мають вивчати Інститут національних відносин та політології Академії наук України (нині Інститут політичних та етнонаціональних досліджень НАН), серія спеціалізованих відділів Інституту історії мистецтв, фольклору та етнології. М. Рильського АН України, Інститут української археографії та оригіналістики ім. М. Грушевського АН України, Інститут історії України АН України [10, т. 7, с. 341].

25 червня 1992 ВР України ухвалила Закон «Про національні меншини в Україні», який не лише враховував специфіку етнонаціонального розвитку України, а й міжнародний досвід регулювання міжнаціональних взаємин. Відповідно до міжнародного права було дане визначення терміна «національна меншина», при цьому пріоритетним проголошувалося забезпечення не тільки індивідуальних, а й колективних прав національних меншин, окремо обумовлювалася можливість утворення національних районів, селищ і сіл. Ухвалення закону мало принципове значення для перспектив держави, оскільки була задекларована побудова поліетнічного демократичного правового суспільства. Основою його проголошувалися взаємні зобов'язання держави та національних меншин.

Права національних меншин були зафіксовані в Конституції України 1996 р. Принциповим стало введення до практики державотворення дефініцій «український народ» («громадяни всіх національностей»), «українська нація» («увесь український народ»), «національні меншини»,

«корінні народи» [3]. У суверенній Україні ратифіковані міжнародні правові документи, що регулюють становище національних меншин у поліетнічних суспільствах: Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини (17 липня 1997), Рамкова конвенція про захист національних меншин (9 грудня 1999). Від 1 січня 2006 в Україні вступила в дію Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (1992).

Поняття ж «політичної мобілізації» вже давно вийшло за рамки негативного дискурсу, яким воно наділялося досить довгий час. Такі зарубіжні та вітчизняні вчені, як К. Дженкінс, К. Дойч, Ч. Тіллі, Д. Гончаров, Р. Краплич, Т. Кремень, С. Ушакова, І. Халій, О. Ямельницький досліджували це питання, випрацювавши широкий спектр різноманітних тлумачень цього терміну. Більшість з них пропонують трактувати політичну мобілізацію як масштабне суспільно-політичне явище, як певне вольове втручання суб'єктів політичних відносин з метою прискорення політичного процесу, надання йому розмаху, стійкості, незворотності визначеного вектора розвитку, який стосуватиметься не обмеженого кола інституцій, осіб чи організацій, а всього суспільства. Потрібно зазначити, що політичну мобілізацію розглядають і як засіб модернізації суспільства [43], органічну складову соціального конфлікту, коли мобілізація трактується як ініційована ним колективна дія, причини та міра напруженості якого визначають конфігурацію залучених до конфлікту сил, масштаб і характер їх мобілізації [45]. Отже, необхідно дати визначення, враховуючи специфіку питання, що розглядається, а саме політичної мобілізації в контексті такого процесу серед представників національних меншин.

Політична мобілізація – це активізація, підвищення участі мас чи окремих соціальних груп (в даному випадку – національних меншин) у політиці, політичному житті чи то міста, чи то регіону, чи то держави в цілому. Це необхідна умова існування громадянського суспільства,

оскільки рівень стабільності громадянського суспільства безпосередньо залежить від високого рівня громадянської активності.

Політичну мобілізацію в широкому розумінні слід розглядати як відносини в суспільній сфері, що передбачають заклик з боку політичних суб'єктів до громадян з приводу спільної справи (насамперед їх впливу на наявний розподіл владних повноважень) та на цій основі – об'єднання всієї енергії мас для її здійснення [44].

Україна є багатонаціональною державою. Відповідно до даних Всеукраїнського перепису населення 2008 року на території країни як дисперсно, так і компактно проживають представники понад 130 національностей та народностей. Варто відмітити, що дані минулих років (2001 та 1989) вказують на зріст чисельності українців, та відповідне зменшення представників національних меншин. Це напряду пов'язано із самоідентифікацією національних меншин, що відображає рівень їхньої адаптованості до оточуючого суспільства, інтегрованості в нього чи, навпаки, власної самодостатності, а також відображає ставлення самих українців як титульної нації до представників інших національностей, що проживають в країні.

В залежності від того, як змінюються інтереси людей, їхні ціннісні орієнтації, варіюється і процес самоідентифікації. «Часом чинники ідентифікації настільки впорядковані стосовно усталеної системи цінностей, що будь-які зміни останньої можуть сприйматися нацменшинами як втрата своєї автентичності. У разі відсутності такого щільного ціннісного узгодження чинники ідентифікації стають більш ситуативно залежними і змінюються за різних умов та періодів життя людини» [1, с. 92-93].

Якщо спробувати визначити якісь спільні для більшості національних меншин консолідуючі чинники, то, проаналізувавши літературу, перед нами постане наступний перелік: спільні традиції,

обряди, уявлення про мову, літературу, культуру, риси характеру, символіку, історію тощо. Також, можна помітити, що важливими для представників національних меншин України є власні міфи. Найчастіше сутність таких міфів полягає в тому, що існує думка про певний втрачений кращий світ, для існування в якому необхідне якесь розмите і, навіть, іноді абстрактне диво, що в принципі є архетиповим для більшості культур. За умов економічної та політичної стабільності серед представників національних меншин подібні міфологічні уявлення не надто популярні та виражені. Однак у часи нестабільного розвитку країни, що проявляється як у кризі системній, так і у кризі особистісній, відбувається повернення чи переорієнтація людей до міфологічного світогляду та міфологічної свідомості, що підживлюється відчуттям безпорадності та замкненості. В такому контексті надзвичайно ефективним консолідуючим фактором виступає спільна віра людей, не обов'язково релігійної природи – просто віра у щось гуртове, відоме і близьке всім чи більшості членів групи. «Міф об'єднує людей і перетворює їх на соціальну силу, що має великий енергетичний потенціал. Але непередбачуваність актуалізації того чи іншого міфу робить цю силу мало керованою і мало зрозумілою» [2, с. 127]. Вищезазначені тенденції важливо враховувати у механізмах і заходах, що направлені як на стимуляцію об'єднуючих Україну тенденцій, так і таких, що мають протидіяти силам, що прагнуть до роз'єднання українського суспільства за допомогою, зазвичай штучного, підсилення та акцентування уваги на непорозуміннях на фоні специфічних культурних, мовних чи релігійних особливостей різних національностей та народностей, що проживають на території країни.

Розглядаючи світовий досвід з цієї теми, можна зробити висновок, що діяльність багаточисельних національних меншин чи етнічних груп, що проживають в країні, зазвичай не обмежується лише проблемами мови та культури. В Україні ж більшість нових міжнаціональних суперечностей і

розбрату виникли певною мірою через чисельні політичні, економічні чи соціальні негаразди, що стрясали країну з різною силою, інтенсивністю та частотою. Більше того, на жаль, навіть спроби впровадити нові прогресивні формати міжнаціональних взаємин в середині держави не дали одномоментних результатів. В далекоглядній перспективі вони ще можуть дати свої плоди, але на сьогодні очевидні загострення стосунків між представниками різних національностей та накопичення морального негативу з різних боків конфліктів – як відкритих, так і прихованих, латентних.

Також надзвичайно важливим фактором у міжнаціональних стосунках є позиція держави, спеціалізованих державних інституцій чи навіть окремих державних службовців чи політичних діячів. Зокрема, чималої шкоди стосункам, що розглядаються, завдають певні дії законодавців, урядовців, політичних лідерів; деякі публікації у ЗМІ, навіть соціальних мережах; упереджені дії правоохоронців чи військовослужбовців по відношенню до представників певних національностей чи етнічних груп. Так само важливо, розвиваючи у країні культуру міжнаціонального діалогу, розширюючи демократичні перетворення, що відбуваються в Україні з часів проголошення незалежності, використовувати позитивні сторони вищезазначених механізмів задля покращення ситуації у сфері взаємозв'язків між представниками різних національностей та загальної консолідації українського суспільства.

Одним з основних факторів постає масштабне розшарування українського суспільства. Економічна ситуація розділяє як представників титульної нації, так і представників національних меншин на заможні та малозабезпечені верстви населення. Подібна ситуація, особливо затяжна, може спричинити як консервацію, так і ескалацію міжнародних конфліктів в Україні. Відповідно, реакцією національних меншин стає консолідація

навколо закликів політичного характеру до захисту їхніх прав, соціальних гарантій, покращення економічного стану чи фінансового положення. І лише після цього відбувається усвідомлення можливостей міжнаціонального діалогу та об'єднання з метою зниження тиску ззовні. Національні меншини України не є винятком у домінуванні економічних інтересів над національними, що уможлиблює консолідацію із незахищеними верствами титульної нації.

Специфіка даного питання для національних меншин України полягає в тому, що економічна ситуація, зазвичай, тут деякою мірою гірша, аніж на історичній батьківщині, що каталізує певні інші негативні явища. Серед інших чинників соціально-економічних негараздів – нерівномірне розселення та фінансове забезпечення різних регіонів України, регіональна різниця економічного розвитку, занепад дрібного сільського господарства та промисловості радянських часів, зруйнованої у 90-х роках.

Надважливою умовою успішного розвитку, зростання українського суспільства з усіма його національностями є вирішення економічних проблем, вихід з системної кризи, яку переживає Україна. «Така криза в поліетнічній державі може призвести до девальвації національних цінностей, ксенофобії, проявів сепаратизму» [5, с. 24].

Після цього, еволюційно, інтереси національних меншин мали б перейти у політичну площину. Але подібне відбувається і в умовах незадовільності економічних домагань, але вже з більш негативним вектором. Сам процес самоідентифікації національних меншин напряму залежить від політичних чинників. Наприклад, усвідомлення існуючої політичної ситуації через призму власних інтересів, ролі у політичному житті країни та суспільства, реакції на будь-які прояви дискримінації (не тільки від представників інших націй, а в першу чергу представниками діючої політичної влади чи законодавства).

Рівноправність у всіх сферах життя є першим кроком на шляху до адаптованості національних меншин України до оточуючого суспільства. Так, в статті 1 Закону України «Про національні меншини в Україні» вказується: «Україна гарантує громадянам республіки незалежно від їх національного походження рівні політичні, соціальні, економічні та культурні права і свободи, підтримує розвиток національної самосвідомості й самовиявлення. Усі громадяни України користуються захистом держави на рівних підставах. При забезпеченні прав осіб, які належать до національних меншин, держава виходить з того, що вони є невід'ємною частиною загально визнаних прав людини» [4]. Очевидно, що надання можливості спільної участі у функціях влади на різних, не лише місцевих рівнях, зміцнення співпраці із державами, які є рідними для національних меншин, що проживають в Україні, сприяє налагодженню конструктивного міжнаціонального діалогу. Так, аналізуючи розвиток національних меншин в Україні останнім часом, помітно, що інтенсивна політична інтеграція національних меншин у внутрішньодержавні процеси триває, а також значно посилюється їх роль у міжнародних процесах.

Актуальними сьогодні є мобілізаційні процеси серед національних меншин України для реалізації певної мети у сфері суспільно-політичних відносин. Політична мобілізація національних меншин проявляється через налагодження зв'язків, проведення спільних заходів, висловлення свого ставлення щодо прийняття конкретних політичних рішень. Позитивним є те, що створення на національній основі різноманітних товариств та політичних об'єднань іноді дає можливість представникам окремих національних меншин брати активну участь у політичних процесах держави. Хоча трапляється, що процеси такої політичної мобілізації національних меншин в Україні мають певне політичне забарвлення і активізуються напередодні проведення важливих загальнодержавних заходів, приміром таких, як вибори різних рівнів. «Особливу роль за умов

політичної мобілізації національних меншин, як і інших груп загалом, відіграють такі фактори, як «мотив небезпеки» і так званий «принцип справедливості». Саме ці фактори є ефективними в умовах політичної мобілізації і їх часто застосовують як політичні гасла. До того ж політична мобілізація національних меншин може бути обумовлена не тільки конкуренцією різних етнонаціональних груп, вона також може стати результатом державної політики. Адже роль держави і її інститутів у сфері етнічної політики визначається насамперед тим, що держава встановлює і регулює права національних меншин в межах своєї території» [6, с. 43].

Окрім вже згаданих, серед чинників політичної мобілізації національних меншин в Україні вагоме місце посідає релігійний. Сприяння сповіданню традиційних вірувань окремими національними меншинами виконує виховну функцію, результатом якої є толерантне ставлення до представників іншого віросповідання. Історично склалося так, що більшість населення України сповідує православ'я, проте в Україні проживають ще представники національних меншин інших релігійних поглядів. У той же час насторожує те, що стосовно представників національних меншин, що сповідують інші релігії, більшість населення України показує певний індекс національної дистанції.

Таке ставлення демонструє навіть молодь, яка, здавалось би, є більш демократичною та толерантною у відношенні до всього нового та інакшого у порівнянні зі старшим поколінням. Про це свідчать матеріали соціологічного дослідження «Національна та релігійна толерантність студентів вищих навчальних закладів», яке проводилось у 2006 році спільно декількома громадськими організаціями. З результатів соціологічного дослідження випливає, що, наприклад, до православних і католиків молоді українці ставляться у більшості випадків толерантно. А от стосовно циган у більшості населення України національна дистанція набуває крайніх форм – ксенофобії. «Окрім циган досить високий показник

національної дистанції фіксується до чеченців, арабів і турків. Це свідчить про елементи ісламофобії серед населення України. Майже такий самий індекс національної дистанції населення демонструє до євреїв, представників іншої раси та грузинів. Найменший індекс національної дистанції у населення України фіксується відносно східнослов'янських національностей: українців, росіян і білорусів. Індекс релігійної дистанції високий стосовно кришнаїтів та мусульман» [7, с. 32].

Це означає, що за умови наявності в українському суспільстві латентних настроїв, які за відповідних несприятливих умов можуть призвести до появи етнорелігійної напруги, особлива роль належить державі з її ресурсами, що мають бути використані для зниження напруження національними меншинами та для запобігання міжнаціональним і міжрелігійними конфліктам. Тому толерантне ставлення до релігійної ідентифікації національних меншин України є запорукою мирної взаємодії.

Основними напрямками політики толерантності, які б мали попередити виникнення етнорелігійних конфліктів, можна визначити наступні: дотримання фундаментальних прав людини на справедливий суспільний порядок і соціальний захист, попередження різкого і масового зниження рівня життя за рахунок демонстраційної соціальної стратифікації, уникнення явних диспропорцій між територіальними й етнічними групами, дотримання законодавства України, що запобігає дискримінації за національною та релігійною приналежністю, проведення системного аналізу міжконфесійних та міжнаціональних відносин у державі для подолання та усунення проблем, що породжують конфліктні ситуації, розробка принципів педагогіки толерантності, розрахованої на всі верстви населення.

Ще одним об'єктивним чинником, на який не можна не звернути увагу досліджуючи самоідентифікацію національних меншин України, є

глобалізація. В Україні вплив глобалізаційного процесу відчувається у двох суперечливих тенденціях. З одного боку, глобалізація уніфікує і інтернаціоналізує населення. «Тобто відбувається посилення взаємозалежності, послаблення кордонів, які склалися історично, стискання як часу, так і простору. Процес глобалізації відбувається через створення глобальної мережі культурних кодів, символів та значень. Завдяки глобальним засобам масової інформації та спільності інтернет простору люди живуть в одній системі подій та смислів. Глобалізація постає як комплекс взаємопов'язаних процесів. Наслідком цього є необмежений плин інформації, образів, ідей, товарів, капіталів, людей, стилів життя, загроз та ризиків через кордони. За таких умов культурні процеси, які є дуже важливими для соціального функціонування та визначення ідентичності членів соціумів, майже не контролюються на політичному рівні національними державами» [3, с. 234].

З іншого боку, глобалізація, привносячи у життя посттоталітарної України елементи західної демократії, стимулює процеси культурного та духовного відродження, прагнення до національної ідентифікації як титульної нації, так і національних меншин. «Дедалі стає очевидніше, що наслідком культурної глобалізації є не тільки певна вестернізація усіх сторін життя, експорт західних цінностей і стандартів до решти світу, а й нові відносини між глобальним і локальним (місцевим, регіональним, національним) у культурному світі. Очевидно, що глобалізація є великомасштабним, макросоціологічним процесом, але специфікація його відбувається в локальному масштабі. Глобальне проявляється в певній локальності, тоді як остання визначається загальним дискурсом глобалізації у спеціалізованій виокремленості» [3, с. 235].

Таким чином, слід визнати, що головне, на чому може і повинно базуватися забезпечення прав та інтересів національних меншин в Україні – це їхнє культурне відродження. Адже, якщо країна не має стратегії

духовного розвитку, а її керманічі переймаються лише економічними та побутовими проблемами сьогодення, то про будь-який поступ українського суспільства, титульної нації чи національних меншин не може бути й мови. Доки на належному рівні в Україні не будуть забезпечені інтереси титульної нації, доти інтереси національних меншин завжди будуть лишатися осторонь. Адже психологія людини така, що піклуватися про іншого вона здатна лише тоді, коли сама не має будь-яких гостро виражених проблем. Аналогічна пропорція діє і у відносинах титульна нація – національна меншина.

За даними останнього перепису населення (2001 р.), національні (етнічні) меншини в Україні становили 14 млн. чол., або 27.3 % від усіх жителів. Тут живуть представники понад 100 націй. Найчисельнішими з них є росіяни, євреї, білоруси, молдавани, болгары, поляки, угорці, румуни, греки, татари, вірмени, цигани та інші [36, с. 99].

За особливостями динаміки кількості населення національні меншини в Україні в другій половині ХХ ст. можна віднести до трьох груп: 1) меншини, в яких кількість населення збільшувалась (росіяни, білоруси, румуни, вірмени, цигани, німці, азербайджанці, грузини, чуваші, узбеки, мордва, корейці, удмурти, лезгини, туркмени, аварці); 2) меншини, в яких кількість населення утримувалась майже на одному рівні (молдавани, болгары, угорці, греки, татари, гагаузи, литовці, казахи, словаки, марійці, осетини, таджики, естонці, комі, албанці, асирійці, киргизи, комі-перм'яки, карели, чеченці, даргінці, араби, фіни, лакці, абхази, кабардинці, табасарани); 3) меншини, в яких кількість населення зменшилась (євреї, поляки, чехи, башкири, латиші) [36, с. 99]. За даними останнього перепису населення вдалось виявити особливості розселення кожної національної меншини в Україні.

В Україні, крім українців значний відсоток становлять інші східнослов'янські народи (росіяни і білоруси), західні і південні слов'яни

(поляки, чехи, словаки, болгари), а також євреї, романомовні молдавани та румуни, греки (розмовляючі новогрецькою та тюркською мовами), представники фіно-угорської (переважно угорці) та алтайської (татари, кримські татари, гагаузи) мовних сімей. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р. у республіці нараховувалося 37,5 млн. українців (77,8% від загальної кількості населення) і 10,9 млн. (22,2%) представників інших національностей, у тому числі 8,3 млн. росіян (17,3% населення). Найчисельнішими після росіян є такі етнічні спільноти: білоруси - 275,8 тис. (0,6%), молдовани - 258,6 тис. (0,5%), кримські татари - 248, 2 млн. (0,5%), болгари - 204,6 тис. (0,4%), угорці - 156,6 тис. (0,3%), румуни - 151 тис. (0,3%), поляки - 141,1 тис. (0,3%), євреї - 103,6 (0,2%), вірмени - 99,9 тис. (0,2%), греки - 91,5 тис. (0,2%), татари - 73,3 тис. (0,2%), цигани (рома) - 47,6 тис. (0,1%), азербайджанці - 45,2 тис. (0,1%), грузини - 34,2 тис. (0,1%), німці - 33,3 тис. (0,1%), гагаузи - 31,9 тис. (0,1%) [36, с. 99]. Слід підкреслити, що «визначення етнічної належності провадилось за ідентичністю, тобто усвідомленням людиною приналежності до тієї чи іншої етнічної спільноти» [36, с. 99].

Від проведення попереднього перепису (1989 р.) питома вага українців зросла на 5,1% [36, с. 100]. Вони становлять більшість у всіх регіонах, особливо західних, за винятком Автономної Республіки Крим і Севастопольської міськради. Найбільше їх - понад 90% - у Вінницькій, Чернігівській, Черкаській, Київській, Полтавській, Житомирській та Кіровоградській областях. Росіяни кількісно переважають у Криму (58,3%) і деяких південних і східних регіонах, зокрема в Донецькій області - 14,2%; білоруси мешкають переважно в містах. Це ж стосується євреїв, чисельність яких помітно зменшилась у міжпереписний період - на 382,7 тис. Більшість молдован живе в сільських місцевостях Чернівецької та Одеської областей, а греків - на півдні Донецької області. У західних областях поряд з українцями живуть угорці, румуни і словаки, в Одеській -

гагаузи. Досить компактні етнічні масиви у цій же області та Приазов'ї становлять болгари. Поляків найбільше у Житомирській (49 тис), Хмельницькій (23 тис), та Львівській обл. (18,9 тис). Внаслідок повернення з місць депортації у більш як п'ять разів зросла чисельність кримських татар - 248,2 тис, а також німців, які проживають невеликими групами у південних областях. За переписом 2001 р. понад 85% людності країни назвали рідною мову своєї національності. Серед українців такі склали більшість у всіх областях, крім Луганської та Донецької [36, с. 101].

У міжпереписний період набагато (9,8%) збільшився відсоток осіб, які вільно володіють українською мовою - 42,4 млн. або 87,8% всього населення країни. Одночасно майже дві третини вільно володіють російською мовою, яка найбільше поширена у східних і південних областях. Ступінь володіння мовою своєї національності залежить від багатьох чинників - історичних передумов, етнічної самосвідомості, чисельності, характеру розселення, міжетнічних взаємин. Найбільше зберегли мову своєї національності росіяни (95,7%), угорці (95,4%), кримські татари (92%), румуни (91,7%) та гагаузи (71,5%) [36, с. 99].

Поняття ж «політичної мобілізації» вже давно вийшло за рамки негативного дискурсу, яким воно наділялося досить довгий час. Такі зарубіжні та вітчизняні вчені, як К. Дженкінс, К. Дойч, Ч. Тіллі, Д. Гончаров, Р. Краплич, Т. Кремень, С. Ушакова, І. Халій, О. Ямельницький досліджували це питання, випрацювавши широкий спектр різноманітних тлумачень цього терміну. Більшість з них пропонують трактувати політичну мобілізацію як масштабне суспільно-політичне явище, як певне вольове втручання суб'єктів політичних відносин з метою прискорення політичного процесу, надання йому розмаху, стійкості, незворотності визначеного вектора розвитку, який стосуватиметься не обмеженого кола інституцій, осіб чи організацій, а всього суспільства. Потрібно зазначити, що політичну мобілізацію розглядають і як засіб модернізації суспільства

[53], органічну складову соціального конфлікту, коли мобілізація трактується як ініційована ним колективна дія, причини та міра напруженості якого визначають конфігурацію залучених до конфлікту сил, масштаб і характер їх мобілізації [57]. Отже, необхідно дати визначення, враховуючи специфіку питання, що розглядається, а саме політичної мобілізації в контексті такого процесу серед представників національних меншин.

Політична мобілізація – це активізація, підвищення участі мас чи окремих соціальних груп (в даному випадку – національних меншин) у політиці, політичному житті чи то міста, чи то регіону, чи то держави в цілому. Це необхідна умова існування громадянського суспільства, оскільки рівень стабільності громадянського суспільства безпосередньо залежить від високого рівня громадянської активності.

Політичну мобілізацію в широкому розумінні слід розглядати як відносини в суспільній сфері, що передбачають заклик з боку політичних суб'єктів до громадян з приводу спільної справи (насамперед їх впливу на наявний розподіл владних повноважень) та на цій основі – об'єднання всієї енергії мас для її здійснення [56].

Україна є багатонаціональною державою. Відповідно до даних Всеукраїнського перепису населення 2008 року на території країни як дисперсно, так і компактно проживають представники понад 130 національностей та народностей. Варто відмітити, що дані минулих років (2001 та 1989) вказують на зріст чисельності українців, та відповідне зменшення представників національних меншин. Це напряму пов'язано із самоідентифікацією національних меншин, що відображає рівень їхньої адаптованості до оточуючого суспільства, інтегрованості в нього чи, навпаки, власної самодостатності, а також відображає ставлення самих українців як титульної нації до представників інших національностей, що проживають в країні.

В залежності від того, як змінюються інтереси людей, їхні ціннісні орієнтації, варіюється і процес самоідентифікації. «Часом чинники ідентифікації настільки впорядковані стосовно усталеної системи цінностей, що будь-які зміни останньої можуть сприйматися нацменшинами як втрата своєї автентичності. У разі відсутності такого щільного ціннісного узгодження чинники ідентифікації стають більш ситуативно залежними і змінюються за різних умов та періодів життя людини» [1, с. 92-93].

Якщо спробувати визначити якісь спільні для більшості національних меншин консолідуючі чинники, то, проаналізувавши літературу, перед нами постане наступний перелік: спільні традиції, обряди, уявлення про мову, літературу, культуру, риси характеру, символіку, історію тощо. Також, можна помітити, що важливими для представників національних меншин України є власні міфи. Найчастіше сутність таких міфів полягає в тому, що існує думка про певний втрачений кращий світ, для існування в якому необхідне якесь розмите і, навіть, іноді абстрактне диво, що в принципі є архетиповим для більшості культур. За умов економічної та політичної стабільності серед представників національних меншин подібні міфологічні уявлення не надто популярні та виражені. Однак у часи нестабільного розвитку країни, що проявляється як у кризі системній, так і у кризі особистісній, відбувається повернення чи переорієнтація людей до міфологічного світогляду та міфологічної свідомості, що підживлюється відчуттям безпорадності та замкненості. В такому контексті надзвичайно ефективним консолідуючим фактором виступає спільна віра людей, не обов'язково релігійної природи – просто віра у щось гуртове, відоме і близьке всім чи більшості членів групи. «Міф об'єднує людей і перетворює їх на соціальну силу, що має великий енергетичний потенціал. Але непередбачуваність актуалізації того чи іншого міфу робить цю силу мало керованою і мало зрозумілою» [2, с.

127]. Вищезазначені тенденції важливо враховувати у механізмах і заходах, що направлені як на стимуляцію об'єднуючих Україну тенденцій, так і таких, що мають протидіяти силам, що прагнуть до роз'єднання українського суспільства за допомогою, зазвичай штучного, підсилення та акцентування уваги на непорозуміннях на фоні специфічних культурних, мовних чи релігійних особливостей різних національностей та народностей, що проживають на території країни.

Розглядаючи світовий досвід з цієї теми, можна зробити висновок, що діяльність багаточисельних національних меншин чи етнічних груп, що проживають в країні, зазвичай не обмежується лише проблемами мови та культури. В Україні ж більшість нових міжнаціональних суперечностей і розбрату виникли певною мірою через чисельні політичні, економічні чи соціальні негаразди, що стрясали країну з різною силою, інтенсивністю та частотою. Більше того, на жаль, навіть спроби впровадити нові прогресивні формати міжнаціональних взаємин всередині держави не дали одномоментних результатів. В далекоглядній перспективі вони ще можуть дати свої плоди, але на сьогодні очевидні загострення стосунків між представниками різних національностей та накопичення морального негативу з різних боків конфліктів – як відкритих, так і прихованих, латентних.

Також надзвичайно важливим фактором у міжнаціональних стосунках є позиція держави, спеціалізованих державних інституцій чи навіть окремих державних службовців чи політичних діячів. Зокрема, чималої шкоди стосункам, що розглядаються, завдають певні дії законодавців, урядовців, політичних лідерів; деякі публікації у ЗМІ, навіть соціальних мережах; упереджені дії правоохоронців чи військовослужбовців по відношенню до представників певних національностей чи етнічних груп. Так само важливо, розвиваючи у країні культуру міжнаціонального діалогу, розширюючи демократичні

перетворення, що відбуваються в Україні з часів проголошення незалежності, використовувати позитивні сторони вищезазначених механізмів задля покращення ситуації у сфері взаємозв'язків між представниками різних національностей та загальної консолідації українського суспільства.

Одним з основних факторів постає масштабне розшарування українського суспільства. Економічна ситуація розділяє як представників титульної нації, так і представників національних меншин на заможні та малозабезпечені верстви населення. Подібна ситуація, особливо затяжна, може спричинити як консервацію, так і ескалацію міжнародних конфліктів в Україні. Відповідно, реакцією національних меншин стає консолідація навколо закликів політичного характеру до захисту їхніх прав, соціальних гарантій, покращення економічного стану чи фінансового положення. І лише після цього відбувається усвідомлення можливостей міжнаціонального діалогу та об'єднання з метою зниження тиску ззовні. Національні меншини України не є винятком у домінуванні економічних інтересів над національними, що уможлиблює консолідацію із незахищеними верствами титульної нації.

Специфіка даного питання для національних меншин України полягає в тому, що економічна ситуація, зазвичай, тут деякою мірою гірша, аніж на історичній батьківщині, що каталізує певні інші негативні явища. Серед інших чинників соціально-економічних негараздів – нерівномірне розселення та фінансове забезпечення різних регіонів України, регіональна різниця економічного розвитку, занепад дрібного сільського господарства та промисловості радянських часів, зруйнованої у 90-х роках.

Надважливою умовою успішного розвитку, зростання українського суспільства з усіма його національностями є вирішення економічних проблем, вихід з системної кризи, яку переживає Україна. «Така криза в

поліетнічній державі може призвести до девальвації національних цінностей, ксенофобії, проявів сепаратизму» [23, с. 24].

Після цього, еволюційно, інтереси національних меншин мали б перейти у політичну площину. Але подібне відбувається і в умовах незадовільності економічних домагань, але вже з більш негативним вектором. Сам процес самоідентифікації національних меншин напряду залежить від політичних чинників. Наприклад, усвідомлення існуючої політичної ситуації через призму власних інтересів, ролі у політичному житті країни та суспільства, реакції на будь-які прояви дискримінації (не тільки від представників інших націй, а в першу чергу представниками діючої політичної влади чи законодавства).

Рівноправність у всіх сферах життя є першим кроком на шляху до адаптованості національних меншин України до оточуючого суспільства. Так, в статті 1 Закону України «Про національні меншини в Україні» вказується: «Україна гарантує громадянам республіки незалежно від їх національного походження рівні політичні, соціальні, економічні та культурні права і свободи, підтримує розвиток національної самосвідомості й самовиявлення. Усі громадяни України користуються захистом держави на рівних підставах. При забезпеченні прав осіб, які належать до національних меншин, держава виходить з того, що вони є невід'ємною частиною загально визнаних прав людини» [13]. Очевидно, що надання можливості спільної участі у функціях влади на різних, не лише місцевих рівнях, зміцнення співпраці із державами, які є рідними для національних меншин, що проживають в Україні, сприяє налагодженню конструктивного міжнаціонального діалогу. Так, аналізуючи розвиток національних меншин в Україні останнім часом, помітно, що інтенсивна політична інтеграція національних меншин у внутрішньодержавні процеси триває, а також значно посилюється їх роль у міжнародних процесах.

Актуальними сьогодні є мобілізаційні процеси серед національних меншин України для реалізації певної мети у сфері суспільно-політичних відносин. Політична мобілізація національних меншин проявляється через налагодження зв'язків, проведення спільних заходів, висловлення свого ставлення щодо прийняття конкретних політичних рішень. Позитивним є те, що створення на національній основі різноманітних товариств та політичних об'єднань іноді дає можливість представникам окремих національних меншин брати активну участь у політичних процесах держави. Хоча трапляється, що процеси такої політичної мобілізації національних меншин в Україні мають певне політичне забарвлення і активізуються напередодні проведення важливих загальнодержавних заходів, приміром таких, як вибори різних рівнів. «Особливу роль за умов політичної мобілізації національних меншин, як і інших груп загалом, відіграють такі фактори, як «мотив небезпеки» і так званий «принцип справедливості». Саме ці фактори є ефективними в умовах політичної мобілізації і їх часто застосовують як політичні гасла. До того ж політична мобілізація національних меншин може бути обумовлена не тільки конкуренцією різних етнонаціональних груп, вона також може стати результатом державної політики. Адже роль держави і її інститутів у сфері етнічної політики визначається насамперед тим, що держава встановлює і регулює права національних меншин в межах своєї території» [27, с. 43].

Окрім вже згаданих, серед чинників політичної мобілізації національних меншин в Україні вагоме місце посідає релігійний. Сприяння сповіданню традиційних вірувань окремими національними меншинами виконує виховну функцію, результатом якої є толерантне ставлення до представників іншого віросповідання. Історично склалося так, що більшість населення України сповідує православ'я, проте в Україні проживають ще представники національних меншин інших релігійних поглядів. У той же час насторожує те, що стосовно представників

національних меншин, що сповідують інші релігії, більшість населення України показує певний індекс національної дистанції.

Таке ставлення демонструє навіть молодь, яка, здавалось би, є більш демократичною та толерантною у відношенні до всього нового та інакшого у порівнянні зі старшим поколінням. Про це свідчать матеріали соціологічного дослідження «Національна та релігійна толерантність студентів вищих навчальних закладів», яке проводилось у 2006 році спільно декількома громадськими організаціями. З результатів соціологічного дослідження випливає, що, наприклад, до православних і католиків молоді українці ставляться у більшості випадків толерантно. А от стосовно циган у більшості населення України національна дистанція набуває крайніх форм – ксенофобії. «Окрім циган досить високий показник національної дистанції фіксується до чеченців, арабів і турків. Це свідчить про елементи ісламофобії серед населення України. Майже такий самий індекс національної дистанції населення демонструє до євреїв, представників іншої раси та грузинів. Найменший індекс національної дистанції у населення України фіксується відносно східнослов'янських національностей: українців, росіян і білорусів. Індекс релігійної дистанції високий стосовно кришнаїтів та мусульман» [32, с. 32].

Це означає, що за умов наявності в українському суспільстві латентних настроїв, які за відповідних несприятливих умов можуть призвести до появи етнорелігійної напруги, особлива роль належить державі з її ресурсами, що мають бути використані для зниження напруження національними меншинами та для запобігання міжнаціональним і міжрелігійними конфліктам. Тому толерантне ставлення до релігійної ідентифікації національних меншин України є запорукою мирної взаємодії.

Основними напрямками політики толерантності, які б мали попередити виникнення етнорелігійних конфліктів, можна визначити

наступні: дотримання фундаментальних прав людини на справедливий суспільний порядок і соціальний захист, попередження різкого і масового зниження рівня життя за рахунок демонстраційної соціальної стратифікації, уникнення явних диспропорцій між територіальними й етнічними групами, дотримання законодавства України, що запобігає дискримінації за національною та релігійною приналежністю, проведення системного аналізу міжконфесійних та міжнаціональних відносин у державі для подолання та усунення проблем, що породжують конфліктні ситуації, розробка принципів педагогіки толерантності, розрахованої на всі верстви населення.

Ще одним об'єктивним чинником, на який не можна не звернути увагу досліджуючи самоідентифікацію національних меншин України, є глобалізація. В Україні вплив глобалізаційного процесу відчувається у двох суперечливих тенденціях. З одного боку, глобалізація уніфікує і інтернаціоналізує населення. «Тобто відбувається посилення взаємозалежності, послаблення кордонів, які склалися історично, стискання як часу, так і простору. Процес глобалізації відбувається через створення глобальної мережі культурних кодів, символів та значень. Завдяки глобальним засобам масової інформації та спільності інтернет простору люди живуть в одній системі подій та смислів.

Глобалізація постає як комплекс взаємопов'язаних процесів. Наслідком цього є необмежений плин інформації, образів, ідей, товарів, капіталів, людей, стилів життя, загроз та ризиків через кордони. За таких умов культурні процеси, які є дуже важливими для соціального функціонування та визначення ідентичності членів соціумів, майже не контролюються на політичному рівні національними державами» [9, с. 234].

З іншого боку, глобалізація, приносячи у життя посттоталітарної України елементи західної демократії, стимулює процеси культурного та

духовного відродження, прагнення до національної ідентифікації як титульної нації, так і національних меншин. «Дедалі стає очевидніше, що наслідком культурної глобалізації є не тільки певна вестернізація усіх сторін життя, експорт західних цінностей і стандартів до решти світу, а й нові відносини між глобальним і локальним (місцевим, регіональним, національним) у культурному світі. Очевидно, що глобалізація є великомасштабним, макросоціологічним процесом, але специфікація його відбувається в локальному масштабі. Глобальне проявляється в певній локальності, тоді як остання визначається загальним дискурсом глобалізації у спеціалізованій виокремленості» [9, с. 235].

Таким чином, слід визнати, що головне, на чому може і повинно базуватися забезпечення прав та інтересів національних меншин в Україні – це їхнє культурне відродження. Адже, якщо країна не має стратегії духовного розвитку, а її керманічі переймаються лише економічними та побутовими проблемами сьогодення, то про будь-який поступ українського суспільства, титульної нації чи національних меншин не може бути й мови. Доки на належному рівні в Україні не будуть забезпечені інтереси титульної нації, доти інтереси національних меншин завжди будуть залишатися осторонь. Адже психологія людини така, що піклуватися про іншого вона здатна лише тоді, коли сама не має будь-яких гостро виражених проблем. Аналогічна пропорція діє і у відносинах титульна нація – національна меншина.

Отже, підсумовуючи частину про **політичну мобілізацію** національних меншин, хотів би підкреслити основні етапи цієї мобілізації, сутність і особливості яких були вже розглянуті вище. Отже, це *самоідентифікація*, становлення, розвиток та утвердження *взаємозв'язків* (між представниками однієї національної меншини, з представниками інших національних меншин чи титульної нації), *консолідація, інтеграція* та, безпосередньо, *політична мобілізація*. Серед основних об'єктивних

факторів впливу на цей процес можна назвати економічний, релігійний, культурний, мовний, соціально-правовий, глобалізаційний та інші.

Зрозуміло, що співіснування в межах однієї країни кількох і більше етнічних груп саме по собі створює підстави для потенційних конфліктів.

Українці вважаються автохтонним та основним населенням держави, що чисельно переважає усі етнічні меншини. Водночас, часті зміни ареалу розселення українців, численні розподіли територій сучасної України у минулому між іншими державами призводять до претензій на певні українські території з боку інших країн. Ситуація ускладнюється тим, що на територіях, на які подекуди претендують сусідні держави, проживають представники народів, що є основним населенням країн. Так, наприклад, російські політики висувають претензії на території Криму, де значна частина населення вважає себе етнічними росіянами. Румунські радикальні політики, а інколи і офіційні кола, заявляють про необхідність повернення собі і Молдові деяких південних територій Північної Буковини, де здебільшого проживають етнічні румуни.

Збіг певних територіальних претензій на території України та проживання на цих теренах етнічних меншин посилює небезпеку сепаратизму. Таким чином, можна констатувати, що в Україні сформовані об'єктивні історичні обставини для зародження етнічного сепаратизму.

Україна внаслідок динамічного розвитку тривалих суспільно політичних та інституційних перетворень, а також через своє геополітичне розташування стала невід'ємною складовою світового міграційного трафіку. В Україні проживають представники кількох десятків національностей з тривалою осілістю. Окрім того, неоміграційні тенденції призводять до поглиблення етнічного розмаїття України. За даними Державного комітету у справах національностей та релігій станом на серпень 2007 року Україна знаходилася на четвертому місці серед світових держав, де проживають мігранти. Їхня чисельність за офіційними

підрахунками на той час сягали 4 млн осіб [17]. Це зумовлюватиме додаткові дезінтеграційні тенденції в Україні, сприятиме ще більшій етнічній та інституційній розрізненості українського суспільства, що може призвести до виникнення нових передумов для сепаратистських настроїв у майбутньому.

Наприклад, у Закарпатті переростання поодиноких проявів сепаратистських настроїв серед місцевого населення в якісно нові організаційні форми (широкий та системний громадський рух) на сьогодні видається значно менш ймовірним, аніж, наприклад, у Криму [41]. Підтвердженням цьому є відносно низький рівень самоідентифікації закарпатських українців як окремого народу, що має претендувати на самовизначення. Визначним рушійним чинником русинського руху є активність русинської інтелігенції.

Для виникнення та успішного поширення сепаратистських настроїв у будь якій країні необхідною є наявність і збіг об'єктивних історичних обставин, причин та сприятливих чинників.

Найтиповішою причиною виникнення етнічного сепаратизму, як показує світовий історичний досвід, є різноманітного роду дискримінація, що виявляється в різних формах: політичній, економічній, екологічній, культурно-лінгвістичній, релігійно-конфесійній тощо.

Одним з найбільш яскравих прикладів політичної дискримінації в сучасному світі є курдська проблема Туреччини. Там держава взагалі не визнає існування такого народу, як курди. Курди розцінюються як складова турецького народу, що проживають у гірській місцевості Туреччини. Щодо вітчизняних етнічних меншин, то українська держава визнає поліетнічний склад української нації. До того ж, не виникало проблем з визнанням жодної етнічної меншини. Єдиним винятком можна вважати закарпатських русинів, які претендують на визнання своєї етнічної окремішності від українського етносу.

Преамбула Закону України «Про національні меншини в Україні» вказує наступне: «Верховна Рада України, виходячи із життєвих інтересів української нації та всіх національностей в справі розбудови незалежної демократичної держави, визнаючи нерозривність прав людини і прав національностей, прагнучи реалізувати Декларацію прав національностей України, дотримуючись міжнародних зобов'язань щодо національних меншин, приймає цей Закон з метою гарантування національним меншинам права на вільний розвиток» [12]. Беручи до уваги преамбулу одного з основних законів України, що регламентують права та обов'язки національних меншин, можна твердити, що держава визнає існування етнічних меншин на своїй території та гарантує забезпечення їм усіх прав, передбачених міжнародним правом.

Проявом політичної дискримінації буває і відсутність механізмів самоврядування для меншини. У цьому відношенні в Криму також забезпечені права меншин.

Політичні права всіх етнічних меншин України також до певної міри захищає пропорційна виборча система. Через вибори за пропорційною системою партії етнічних меншини можуть залучати голоси виборців у різних регіонах держави, навіть якщо не проживають компактно. Мажоритарна система виборів не давала б такої можливості.

В Україні є і достатня нормативна база, що регламентує статус та права етнічних меншин, відносини між ними та основним населенням і державою.

Неодноразово у світовій практиці дискримінаційні економічні чинники ставали причиною незадоволення етнічних меншин і призводили до сепаратистської діяльності. Наприклад, дослідники пишуть, що «80% корисних копалин Китаю зосереджені в його автономних районах: Сінцзяні та Внутрішній Монголії». Населення цих регіонів перманентно

намагається вдаватися до сепаратистських дій, щоб здобути право на самовизначення.

Нерідко дискримінація має культурно-лінгвістичний характер. Класичними прикладами культурно-лінгвістичної дискримінації мож на вважати утискання мовних прав українців, які проживали на території Польщі, Російської імперії, а потім і Радянського Союзу.

У сучасній Україні спостерігаємо суперечливі твердження відносно цієї проблеми. Нині спостерігається процес, коли основне населення — етнічні українці, намагаються вирівняти баланс, порушений на користь російської культури. Це розцінюється російською меншиною як насильницька українізація і трактується як культурно-лінгвістична дискримінація. З іншого боку, збереження існуючого мовно-культурного балансу свідчатиме про утискання мови та культури не меншин, а автохтонного населення — українців. На території компактного проживання етнічні росіяни мають можливість навчати своїх дітей у російських школах. У всіх регіонах, де є численні поселення росіян, у школах обов'язково викладається російська мова. За офіційною статистикою Головної служби з питань гуманітарного розвитку Секретаріату Президента України станом на серпень 2009 року в Україні працювало майже 1200 шкіл з російською мовою навчання, у них навчається близько 1 млн учнів [7]. Значна частина тиражних загальноукраїнських друкованих ЗМІ були російськомовні, провідні російські видання безперешкодно розповсюджувалися в Україні. Комунікаційне домінування російської культури (чи будь якої іншої національної меншини) в державі може шкодити не лише розвитку української культури, а й розвитку культур інших етнічних меншин.

Культурна дискримінація часто виявляється у релігійно-конфесійному аспекті і реалізується через заборону права вільного віросповідання для національних меншин. Такі обмеження можуть

проявлятися через цілеспрямоване скорочення парафій релігійних конфесій.

Українська православна церква Московського патріархату (УПЦ (МП)), яка визнає духовне верховенство Московського патріархату, а отже, фактично є місцевим представництвом Російської православної церкви, має більше парафій, ніж Українська греко-католицька церква (УГКЦ) та Українська православна церква Київського патріархату (УПЦ (КП)) чи новостворена Православна Церква України (ПЦУ). За даними Державного комітету у справах національностей та релігій [16], оприлюднених у 2018 році, УПЦ (МП) налічує більше 11334 парафій, УПЦ (КП) більше 4000 парафій та УГКЦ близько 3700 парафій. Кримські татари теж мають можливість вільного віросповідання і не відчують спротиву з боку центральної влади щодо поширення власної релігії. У Закарпатті місцеві мешканці переважно відвідують храми найбільшої української конфесії: УПЦ (МП).

Примарність реальних перспектив створення єдиної помісної церкви в Україні ще більше унеможлиблює релігійно-конфесійну дискримінацію щодо етнічних меншин.

Завдяки тому, що в сучасній Україні немає тривалих та системних протистоянь на етнічному ґрунті, можна говорити про відсутність або ж незначний рівень дискримінаційних діянь з боку основного етносу та держави. Російська меншина та виразники їхніх інтересів найактивніше звинувачують українську владу у дискримінації їхніх прав.

В Україні не спостерігається державної політики, спрямованої на насильницьку асиміляцію етнічних меншин. Виходячи з цього, насильницька асиміляція, як причина етнічного сепаратизму, не є актуальною для України. Державою ратифіковано основні міжнародні правові акти з захисту прав етнічних меншин.

Крім причин, які можуть призвести до виникнення етнічного сепаратизму, варто проаналізувати і відповідні чинники, що можуть сприяти поширенню етнічного сепаратизму.

Наявність активних еліт у середовищі етнічних меншин у деяких регіонах України може бути передумовою для сепаратизму. І російська, і русинська, і татарська меншини мають інституціоналізовані громадсько-політичні утворення, діяльність яких поширюється далеко за межі України. Впливові регіональні керівники неодноразово заявляли про необхідність децентралізації системи державного управління. Наявність самодостатніх та потужних регіональних еліт слід розглядати як один зі сприятливих чинників зародження та підживлення етнічного сепаратизму. Підтвердженням такої небезпеки в Україні є те, що відцентрові наміри зазвичай демонструють промислові та політичні еліти регіонів, де висока чисельність представників російської меншини. Ідеться про промислові регіони Південного Сходу України.

Одним зі сприятливих чинників можна вважати акцентований етноцентризм у середовищі меншин. Абсолютній більшості етнічних меншин в Україні не характерний агресивний етноцентризм. Винятком може бути лише інтегрована та стратифікована меншина кримських татар, однак на сьогодні публічні представники народу загалом схвалюють політику центральної влади України. Етноцентризм властивий і неоімігрантам в Україні через те, що вони сприймають територію держави виключно як транзитну.

Додатковими сприятливими факторами для розвитку сепаратистських настроїв є тривалість проживання, компактність і значна чисельна перевага національної меншини в районі її розселення над основним народом держави. Автономна республіка Крим є територією компактного проживання і етнічних росіян (59% від всього населення Криму), і кримських татар — 12%. В Закарпатті за статистичними даними

самоідентифікованих русинів налічується не більше 1%. Такі цифри було отримано за даними останнього перепису населення України у 2001 р. [36]. Проте географія їхнього проживання теж компактна, а щодо тривалості, то русини вважають себе автохтонами на цій території. Як і у кримських татар, так і у русинів несприятливим є лише кількісний фактор.

Географічні особливості території проживання етнічних меншин часто сприяють поширенню сепаратистського руху, наприклад, гірська місцевість, в якій проживають турецькі курди, або острів Корсика, де тривалий час діє рух сепаратистів за відокремлення від Франції.

В українському випадку, географічні особливості регіону теж можна розцінювати як сприятливі для сепаратизму. Окрім того, сусідство Донбасу з Росією, а Закарпаття з країнами, в яких заохочується русинство (зокрема, Словаччина), відіграє важливу комунікаційну роль для національних меншин. Це привід для ще одного сприятливого чинника — матеріальної та моральної підтримки сепаратистів з боку інших держав. Приміром, російська влада активно пропагує надання російського громадянства мешканцям Донбасу, а Словаччина офіційно визнала русинів як окремий народ [45].

Нестабільність економічного та політичного становища в країні — ще один сприятливий чинник для зародження і поширення сепаратизму. Політична напруженість та економічні негаразди в сучасній Україні також можуть стимулювати сепаратистів до боротьби за «незалежність».

Отже, підсумовуючи перший розділ моєї роботи, варто вказати, що порівняльний аналіз причин виникнення сепаратизму у світі та Україні демонструє, що у державі практично відсутні типові причини для зародження сепаратистських рухів. В той же час, національні меншини, які періодично заявляють про бажання самовизначатися, мають цілу низку сприятливих чинників для поширення сепаратистських настроїв у своєму

середовищі. Цьому ж сприяють і історичні обставини становлення держави Україна.

За наявних сприятливих обставин поширення сепаратизму та його активне розгортання на території України стримує відсутність агресивних дій держави щодо національних меншин. Подальше дослідження проблематики має фокусуватися на детальнішому вивченні гіпотетичних причин та сприятливих чинників для ризику зростання сепаратистських настроїв в українському суспільстві.

РОЗДІЛ 2.

ДЕРЖАВНА МОВНА ПОЛІТИКА ЯК ЧИННИК ПОЛІТИЧНОЇ МОБІЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В УКРАЇНІ

Сучасний розвиток українського суспільства значною мірою визначається характером етнонаціональних процесів, що відбуваються у ньому. Трансформаційні та модернізаційні перетворення зумовлюють всебічні зміни суспільних відносин (складовою яких є і міжнаціональні відносини), вимагають нових підходів до державної етнонаціональної політики.

Водночас посилюється роль державного управління як науки, здатної осмислити та обґрунтувати різноманітні етнополітичні стратегії, які б сприяли розробленню ефективних управлінських рішень та технологій, конструюванню оптимальних моделей етнонаціональних реалій. В умовах багатонаціональної країни питання мовної політики є одним із державноуправлінських складників поступу до стабілізації суспільства, формування єдності поліетнічного соціуму. Тому розроблення та оптимізація нормативно-правової бази мовної політики держави в сучасній Україні потребує свого нагального вирішення, а його теоретичне обґрунтування, у першу чергу з позицій науки державного управління, – оперативного здійснення.

Під час дослідження цього аспекту визначеної проблеми надзвичайно корисним було ознайомитись з працями сучасних вітчизняних учених, наукові інтереси яких пов'язано з розробленням проблематики державного регулювання мовної політики в тих чи інших вимірах. Серед них: Г. Євсєєва, Т. Ковальова, І. Лопушинський, П. Надолішний, М. Пірен, С. Римаренко та інших.

Одним із завдань цього розділу є теоретичне обґрунтування механізмів впровадження мовної політики Української держави через

політичні й управлінсько-правові важелі та виявити закономірності її впливу на мобілізацію національних меншин в Україні. Етнонаціональна політика в галузі мовних відносин зумовлюється етнічним складом населення, політичним режимом, геополітичними обставинами тощо. «Мала енциклопедія етностранознавства» визначає мовну політику як «сукупність ідеологічних настанов, нормативних актів та практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин у країні або на розвиток мови в певному напрямі» [30, с. 533]. Нечіткість цього визначення очевидна. Тут відбито мету і діяльність держави, але не вказується на взаємодію суб'єктів політики, роль етноспільнот у мовному питанні.

В «Енциклопедії державного управління» (2011 р.) мовну політику визначено як сукупність ідеологічних принципів і практичних заходів щодо розв'язання мовних проблем у державі, соціумі. Особливо складна мовна політика в багатонаціональній державі, оскільки в ній слід враховувати такі чинники, як дво- або багатомовність, своєрідність національного складу і міжнаціональних відносин, роль окремих мов і їхніх носіїв у громадському житті [24, т. 1, с. 364].

У науковій галузі державного управління, пише Н. Попович, «мовна політика» – це демонстрація ставлення держави в особі органів державної влади до вирішення мовних проблем у конкретній країні [38]. За визначенням Т. Ковальнової, це також сукупність настанов, концепцій, законодавчих актів і заходів, призначених для впливу на процеси мовного життя суспільства і регулювання цих процесів [19].

Виходячи з того, що мовну політику в Українській державі покликано бути частиною національної політики, віддзеркалювати її принципи і відповідати державній ідеології, І. Лопушинський визначає її як складову етнонаціональної політики, спрямованої на утвердження, розвиток і повсюдне функціонування української мови як державної в

Україні, належне забезпечення мовних прав національних і регіональних спільнот задля консолідації суспільства [25, с. 12].

О. Трибушний визначає мовну політику як таку, що відповідає потребам населення країни, як титульної нації, так і національних меншин [49, с. 101]. Державна мовна політика, пише Ю. Чередник, – це діяльність держави і суспільства, спрямована на розв’язання проблем у сфері мовних відносин за погодженням інтересів різних мовних груп [54, с. 8].

На мою думку, у вищеназваних дефініціях відсутня участь головних суб’єктів мовної політики – етноспільнот у державотворенні, і тому мовну політику слід розглядати як діяльність суб’єктів етнополітики (держави, етносів, політичних партій та ін.) у виявленні, узгодженні та задоволенні мовних інтересів і потреб етноспільнот і титульної нації в країні. Тут проглядаються суб’єкти етнополітики як рівноправні партнери під час розроблення та реалізації лінгвополітики на засадах демократії. Там, де взаємодія суб’єктів етнополітики в мовних питаннях відсутня, де панує диктат одного з суб’єктів, там мовна політика має тоталітарно-панівний характер однієї з мов.

Статтею 10 Конституції України чітко визначено, що державною мовою в Україні є українська мова [20]. Концепцією державної мовної політики, схваленою Указом Президента України від 15 лютого 2010 р. № 161/2010 [50] декларується, що мовна політика посідає чільне місце в системі державних пріоритетів, оскільки її стратегічним завданням є забезпечення неухильного додержання конституційних гарантій щодо всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, вільного розвитку, використання й захисту мов національних меншин та задоволення мовних потреб громадян України [21].

У проєкті Закону України «Про державну мову» № 5670 від 19 січня 2017 р. пропонується констатація того, що українська мова є визначальним

чинником і головною ознакою ідентичності української нації, яка історично сформувалась і протягом багатьох століть безперервно проживає на власній етнічній території, становить питому більшість населення країни, дала офіційну назву державі та є базовим системотвірним складником української громадянської нації [42].

На час проголошення незалежності стан української мови, її знання та застосування в Україні були катастрофічні, а в політичній сфері вона була витіснена російською мовою зовсім. Проте в засобах масової інформації, книговидавництві, школах українська мова за підтримки держави ще зберігала своє призначення. Надання українській мові статусу державної не поліпшило ситуації, мовна проблема в Україні набула гострої боротьби. Небезпідставно й сьогодні побутує думка: стан української мови сьогодні є одним із головних чинників загрози національній безпеці нашої держави. А подальше зміцнення стабільності поліетнічного суспільства зумовлює необхідність посиленої уваги з боку державних управлінських структур до мови як об'єкта політики. Кількість національних держав, а значить, і мов націй як державних має тенденцію до зростання.

Мова – це чинник, який за своїм значенням у розмежування культур поступається лише релігії. Захід відрізняється від переважної більшості цивілізацій своєю багатомовністю. Японська, хінді, пекінський діалект китайської, російська, а також арабська визнані нині як головні мови цивілізацій. Захід успадкував латину, але на Заході з'явилося багато націй і разом з ними розвинулися національні мови, що їх класифікують як романські та германські [53, с. 84–85].

Враховуючи, що метою української етнополітики є досягнення міжнаціонального єднання та політичної злагоди суспільства, а також реалізацію проголошених міжнародними документами та законодавством нашої держави прав усіх етносів щодо використання мови у приватному та

державному житті, варто розглянути мову як об'єкт політики та її теоретико-методологічні аспекти.

Етнополітична ситуація в Україні зумовлює необхідність виваженої державної мовної політики в управлінні міжнаціональними відносинами. Вона повинна враховувати низку чинників. Одним із них є кількісний. Останні два переписи населення в Україні проводились у 1989 і 2001 рр. За переписом 1989 р., в Україні мешкали представники 126 національностей – від 37,5 мільйонів українців (72,7%), 11,3 мільйонів росіян (22,1%) до представників таких етносів, як евен і нганасан, яких налічувалося по одному чоловікові. Всеукраїнський перепис населення 2001 р. засвідчив деяку зміну в цих показниках: на території країни проживали представники понад 130 національностей і народностей, українців 37,6 млн (77,8%), росіян – 8,3 млн (17,3%) [36].

Найбільш різноманітними за національним складом є східні та південні області, менше – західні (за винятком Закарпаття). На сьогодні також є потреба у Всеукраїнському переписі населення, але до вирішення проблем тимчасово окупованих територій України є великі сумніви в можливостях його проведення.

Водночас моніторинг етнонаціонального складу населення та мовної ситуації не припиняється і здійснюється різними соціологічними структурами. Наприклад, Київський міжнародний інститут соціології провів дослідження у сфері визначення етнічної приналежності громадян країни методом їхньої вільної самоідентифікації. Аналіз їх показав, що національний склад України вкрай різноманітний. Згідно з отриманими даними, на території держави проживає 62% моноетнічного українського народу, 23% складають біетнічні русько-українці, 10% – моноетнічні росіяни, а також 5% людей, що належать до інших груп [33].

Необхідно відзначити високу мовну компетентність громадян України щодо української та російської мов. Наприклад, за даними

Інституту соціології НАН України, у 2013 р. три чверті населення вільно володіли тією чи іншою мовою (можуть вільно говорити, читати і писати), решта (кожен четвертий) – так чи інакше розуміють українську і/або російську; тих, хто не розуміє обидві мови, практично немає, хоча певні територіальні відмінності спостерігаються. Імовірно, дається взнаки географічна близькість або віддаленість Росії і відповідна наявність чи то відсутність тісних зв'язків на побутовому рівні [37, с. 66].

Ситуація, що склалася в Україні після анексії Росією Криму і розгортання військових дій на Донбасі, неординарно позначилася й на мовних перевагах. За даними Інституту соціології НАН України, збільшилася частка осіб, які на питання щодо сприйняття продуктів культури обирають толерантний варіант. Тією чи іншою мовою можуть читати пресу і літературу, слухати радіо, дивитися телепередачі кожен другий мешканець Західного регіону, 72% на Півночі країни, 80 – у Центрі, 71 – на Півдні, 77 – на Сході, 61% – на Донбасі [36, с. 67].

В Україні, за думкою М. Грушевського, питання української мови завжди було питанням політичним. Боротьба українців за право вживати рідну мову в усіх сферах життя, користуватися мовою як політичною завжди пов'язувалося з національно-визвольним рухом і утвердженням незалежної держави (М. Драгоманов, М. Міхновський, Ю. Бачинський та ін.).

Українська літературна мова єднає українців усіх територій, сприяє усвідомленню ними спільної долі, історії, традицій, духовності. Спроби роз'єднати українців, поділили їх за етнографічним або мовним принципом можуть мати лише тимчасовий успіх, бо в найвідповідальнішу мить історії, у випадку виникнення екстремальної ситуації в генезі національного спрацьовує інстинкт етносамозбереження, як це не раз засвідчувала й засвідчує історія України.

Як суттєва частка національної ідеї та закріплена як державна мова виступає важливим чинником консолідації суспільства, формування політичної нації, ідентифікації всіх громадян як політичної спільноти. Вона також стає ознакою приналежності людини до певного територіального, економічного, інформаційного тощо простору держави, навіть певних союзів країн. Засобом мови відбувається ідентифікація людей різних національностей у політичну систему, націю чи народ. Піднесена до рівня державної мова, якою творяться закони, стає пріоритетною в усіх сферах суспільного життя, державного управління. Вона виконує представницьку роль на міждержавному рівні країни, її певних органів. Небезпідставно Б. Гаврилишин доводить, що значна кількість країн досягла прогресу завдяки тому, що вони були «культурно, мовно однорідні», і це полегшувало управління народним господарством. Важко керувати державою, яка полікультурно і багатомовно різноманітна. «Радянський Союз розпався з багатьох причин, але не останню роль у його розвалі відіграли культурна, етнічна і мовна неоднорідність» [8, с. 134].

Тому пріоритетом державної мовної політики України є утвердження та розвиток української мови – визначального чинника і головної ознаки ідентичності української нації, яка історично проживає на території України, становить абсолютну більшість її населення, дала офіційну назву державі і є базовим системоутворювальним складником української державності, – констатується в Концепції державної мовної політики України [21].

На жаль, конституційно-концептуальна статусність державності української мови частково нівелюється так званим законом Ківалова-Колесніченка «Про засади державної мовної політики», з численними порушеннями Регламенту прийнятим Верховною Радою України 3 липня 2012 р. [40]. Неоднозначність його трактування призвела до появи й легітимації «регіональних мов» в окремих районах країни, що негативно

впливає на мовну ситуацію в цілому в Українській державі. Прикладом виходу з ситуації може слугувати нормативно-розпорядче закріплення державної мови в окремих установах.

Отже, без єдиної мови для держави годі говорити про згуртованість поліетнічного суспільства. Підтвердженням є мовно-політична строкатість нашої країни, подекуди ігнорування й витіснення з ужитку української мови як політичної, що аж ніяк не узгоджується зі стабільністю мовної ситуації.

Як підсумок вищесказаному варто зазначити, що проведений аналіз мовної ситуації свідчить про зростання напруги навколо проблем реалізації конституційних вимог щодо розвитку й застосування мов в Україні. Головна причина занепокоєння – повільне впровадження української мови як державної в усі сфери суспільного життя, особливо у русифікованих регіонах.

Усе це створює неабиякі труднощі і висуває серйозні завдання щодо управління, формування і здійснення мовної політики, головною метою якої є створення оптимального мовного простору держави, успішне подолання мовних проблем, що забезпечило б консолідацію суспільства. Особливу увагу має бути звернено на забезпечення пріоритетного розвитку української мови як державної – важливого чинника державотворення й консолідації українського суспільства: титульної нації та національних меншин.

Як у цьому контексті зміни відбиваються на представниках національних меншин, що спілкуються та навчаються рідними для них мовами, досить прямо прослідковується. Ми бачимо реакцію як з-за кордону (Угорщина, Румунія), так і всередині України. Безумовно, зміни у державній мовній політиці мають сильний вплив на процес політичної мобілізації національних меншин, вибиваючи з описаного в першому розділі роботи переліку, етап *інтеграції* в українське громадянське

суспільство, бо зазначена політична мобілізація відбувається «проти», а не зсередини останнього. Але ця тимчасова напруженість, особливо її причини, згодом, послугують міцним фундаментом поступовим еволюційним інтеграційним процесам українського суспільства.

Окремі аспекти зовнішньої етнонаціональної політики прикордонних з Україною держав розглядалися сучасними українськими та зарубіжними дослідниками, зокрема, О. Андрєєвою (забезпечення національної безпеки України в контексті національної ідентичності і взаємовідносин з Росією), Н. Лазар (інституційно-правові та політичні аспекти політики Словацької Республіки щодо національних меншин), Г. Луцишиним (національні меншини у політичному житті України), В. Мициком (міжнародно-правові засади й інституційні механізми захисту прав національних меншин), І. Поповою (регіональні аспекти механізму реалізації державної етнонаціональної політики щодо національних меншин), К. Рушковською (вітчизняний і міжнародний досвід визначення статусу національних меншин), О. Стадниченко (забезпечення прав національних меншин у міждержавних відносинах України і Російської Федерації), М. Товтом (міжнародно-правовий захист національних меншин), а також Л. Андріченко (регулювання і захист прав національних меншин та корінних малочисельних народів в Російській Федерації), В. Кочаряном (міжнародне право та національні меншини), М. Б'єрнас (утвердження національних меншин у Польщі на прикладі українців, білорусів і вірмен), М. Стівеном (етнічність, націоналізм і права меншин), А. Спіліопулом (забезпечення прав національних меншин у міжнародному праві), М. Рієн (вплив механізмів забезпечення прав національних меншин), А. Тарром, Р. Уїльямсом, Дж. Марком (федералізм, субнаціональні конституції і права національних меншин). Слід зазначити, що ці дослідження стосувалися переважно теоретико-методологічного підходу та міжнародно-правових засад захисту прав національних меншин, що робить вивчення практичних

аспектів відносин між сусідніми державами в контексті забезпечення прав національних меншин надзвичайно актуальним для наукових та політологічних розвідок.

Однією з особливостей населення України, повторюся та підкреслюю, є його багатонаціональність. На думку фахівців впливової британської дослідницької групи Justice, Minorities, and Kin-States Research Group, компетенція суверенних держав у переважній більшості випадків має обмежуватися їх кордонами. Це стосується й проблем захисту представників власної діаспори на території іноземних країн, права і свободи яких повинні, відповідно до усталеної практики, забезпечуватися урядами країн їх проживання та уповноваженими на те міжнародними організаціями [10]. Водночас цей статус-кво було порушено цілою низкою країн, зокрема Німеччиною, Італією, Словенією, Румунією, Грецією, Словаччиною, Болгарією, Польщею, Росією, Туреччиною й Угорщиною, які, починаючи з 1990-х років, запровадили відповідне нормативно-правове підґрунтя для забезпечення захисту прав близьких за етнічним походженням громадян прикордонних з ними держав, в тому числі й з передбаченням можливості застосування військової сили для цього.

Проблеми захисту, надання державної підтримки і допомоги представникам власної діаспори за кордоном досить часто регулюються положеннями конституцій іноземних держав, зокрема країн-членів ЄС, що є беззаперечним свідченням надзвичайної важливості, яка приділяється цьому питанню західними сусідами України. Так, згідно з положеннями п. 2 ст. 6 конституції Республіки Польща від 1997 року, офіційна Варшава зобов'язана надавати допомогу полякам, які проживають за кордоном, з метою забезпечення підтримки останніми зв'язку з національним культурним надбанням [11]. Положеннями ст. 7 конституції Румунії від 1991 року підкреслюється, що держава має підтримувати та посилювати зв'язки з румунами, що проживають за кордоном, та відповідним чином

сприяти забезпеченню їх захисту, розвитку і сповідання етнічної, культурної, лінгвістичної та релігійної самобутності з урахуванням положень законодавства країн їх громадянства [12]. В п. 3 ст. 6 конституції Угорської Республіки від 1949 року також йдеться про те, що держава несе відповідальність за долю угорців, що проживають за кордоном, і повинна підтримувати й посилювати їх зв'язки з Угорщиною [13].

В той же час слід зазначити, що положення конституцій прикордонних з Україною країн-членів СНД здебільш не містять положень, які б регулювали питання захисту, надання державної підтримки й допомоги представникам діаспор. Ці питання врегульовані ними на законодавчому рівні.

Так, зокрема, хоча й російське національне законодавство не дає чіткого визначення поняттю «росіянин, що проживає за кордоном», його положення дають конкретні визначення поняттям «співвітчизник» та «співвітчизник за кордоном». Згідно з ст. 1 федерального закону Російської Федерації «Про державну політику Російської Федерації стосовно співвітчизників за кордоном» від 24 травня 1999 року №99-ФЗ, співвітчизниками є особи, які народилися в одній державі і проживали або ж проживають у ній, мають ознаки спільності мови, релігії, культурного спадщини, традицій і звичаїв, а також нащадки зазначених осіб по прямій низхідній лінії [14]. При цьому до поняття «співвітчизники за кордоном» російським законодавством віднесені такі категорії осіб: громадяни Російської Федерації, які постійно проживають за межами Російської Федерації; особи, що перебували в громадянстві СРСР, проживають в країнах, що входили до складу СРСР, отримали громадянство цих держав або ж отримали статус осіб без громадянства; вихідці (емігранти) з Російської держави, РРФСР, СРСР чи Російської Федерації, які мали відповідну громадянську належність та стали громадянами іноземної держави чи мають вид на проживання чи стали особами без громадянства;

нащадки осіб, що належать до вищезазначених груп, за винятком нащадків осіб титульних націй іноземних держав [14].

Отже можна констатувати, що для офіційної Москви співвітчизниками, поряд з іншими, є й православні громадяни України, які народилися на території колишнього СРСР, перебували в громадянстві СРСР та володіють російською мовою, мають певний радянський культурний спадок, традиції та звичаї, а також нащадки таких осіб по прямій низхідній лінії. Відповідно до результатів Всеукраїнського перепису населення 2001 року, таких «співвітчизників» Російської Федерації серед населення сучасної України, які станом на 1991 рік перебували у громадянстві СРСР, перевищує 61% від загальної кількості громадян України [9]. А це вже, за певних обставин, можливість реального впливу на формування внутрішньої і зовнішньої політики України у вигідному для Російської Федерації руслі – зокрема, шляхом участі представників зазначеної категорії громадян України у референдумах та виборчому процесі, їх участі в органах державної влади та місцевого самоврядування нашої держави.

Для збереження об'єктивності дослідження слід водночас вказати й на те, що, відповідно до положень ст. 3 закону «Про державну політику Російської Федерації стосовно співвітчизників за кордоном», визнання своєї належності до співвітчизників особами, які перебували у громадянстві СРСР, має бути актом вільного їх вибору [14]. Подібним чином, зокрема, надзвичайно широким трактуванням терміна іноземних громадян власного етнічного походження, відзначається й законодавство деяких інших суміжних з Україною держав, зокрема й тих, що є членами ЄС.

Так, відповідно до ст. 1 закону Угорської Республіки від 19 червня 2001 року №LXII «Про угорців, що проживають в прикордонних державах», угорцями за етнічним походженням є особи, які не мають

угорського громадянства та проживають на територіях Хорватії, Румунії, Сербії, Чорногорії, Словенії, Словаччини й України, а також, коли це не суперечить міжнародному законодавству, їх подружжя та діти, які проживають разом з ними, навіть у випадку, коли вони не визнають себе угорцями за етнічним походженням [15]. Положення цього закону не стосуються осіб, які втратили угорське громадянство з власної ініціативи або ж внаслідок незаконного його отримання, а також осіб, які отримали дозвіл на еміграцію, або на проживання на території Угорської Республіки, або статус біженця в країні.

Відповідно до положень закону Республіки Польща від 7 вересня 2007 року №180/1280 «Про карту поляка», карта етнічного поляка може видаватися лише особі, яка не має громадянства Республіки Польща або ж дозволу на проживання на території держави, і яка є громадянином України або ж Азербайджану, Білорусії, Вірменії, Грузії, Естонії, Казахстану, Киргизії, Литви, Латвії, Молдови, Російської Федерації, Таджикистану, Туркменістану чи Узбекистану [16]. При цьому, згідно з положеннями закону від 9 листопада 2000 року №53/532 «Про репатріацію», польське походження осіб має підтверджуватися відповідно до встановленого на законодавчому рівні порядку [17]. Так, етнічним поляком може бути особа, яка відносить себе до польського народу і водночас: знає польську мову хоча б на початковому рівні і вважає її своєю рідною мовою; знає і зберігає польські традиції та звичаї; у присутності консула Республіки Польщі чи вповноваженої ним особи подасть письмову декларацію своєї приналежності до польського народу; доведе, що принаймні один з батьків (батько чи мати), дідусь чи бабуся або ж прадід та прабабуся (обоє) були польської національності або ж мали в минулому польське громадянство.

Визнання громадянина України у якості етнічного поляка є можливим також і у випадку отримання ним письмової довідки від

польської організації щодо активної участі у діяльності, спрямованій на розвиток польської мови та культури, або ж підтримку функціонування польської національної меншини в Україні протягом щонайменше трьох останніх років.

Відповідно до п. 2 ст. 1 закону Словацької Республіки від 23.09.2005 року № 474 «Про словаків, що проживають за кордоном, та зміни і доповнення до окремих законів» під визначенням «словак, що проживає за кордоном» розуміється особа, яка є громадянином Словацької Республіки але постійно не проживає на території держави; або ж особа, яка не має такого громадянства, але є словаком за національністю; або ж особа, яка має прямих предків словацького етнічного походження. Крім цього, вона повинна бути національно свідомою людиною, активно демонструвати власну належність до словацької нації та визнавати цінності, пов'язані з словацькою мовою, словацьким культурним надбанням і традиціями [18].

Положення відповідних нормативно-правових актів усіх без винятку прикордонних з Україною країн передбачають цілу низку пільг та привілеїв громадянам України – представникам національних меншин походженням з вказаних країн у різних сферах їх життєдіяльності. Так, відповідно до положень закону Республіки Польща «Про карту поляка», громадянин України, який є власником такої «карти», має право на: безплатне отримання візи на довготермінове перебування на території Республіки Польща з можливістю багаторазового перетину кордону; легальне працевлаштування на території Республіки Польща без отримання необхідного офіційного дозволу на працевлаштування; підприємницьку діяльність на території Республіки Польща на таких умовах, як і польські громадяни; безплатне отримання освіти на початковому, середньому та вищому рівнях на тих умовах, що й громадяни Республіки Польща, і, водночас, надавати клопотання про допомогу та призначення стипендії для іноземців, які навчаються у Польщі; отримання

безплатної медичної допомоги при нещасних випадках на аналогічних засадах, що і польські громадяни; користування на всій території Республіки Польщі 37% знижкою на залізничні квитки; безплатне відвідання державних музеїв Республіки Польща, а також на отримання фінансової допомоги полякам з-за кордону з державного бюджету або ж з бюджетів місцевих органів самоврядування країни на рівні гміни [16].

Можливість отримання додаткових привілеїв і пільг передбачена також положеннями закону Угорської Республіки «Про угорців, що проживають в прикордонних державах», у відповідності з якими громадяни України угорського походження мають право на: вільний доступ до державних культурницьких інституцій Угорщини; доступ науковців до матеріалів з історії угорської культури, користування надбанням музеїв та культурницьких інституцій, безперешкодний доступ до історичних архівних документів країни; безплатне відвідання державних бібліотек Угорщини та користування їх каталогами; отримання пільг в освітній сфері, в тому числі й отримання освіти на безоплатній основі та отримання стипендій на навчання в освітніх закладах країни; отримання пільг у користуванні залізничним транспортом на території всієї Угорщини, зокрема, можливість отримання 90% знижки на подорожі по країні залізничним транспортом (чотири рази на рік), а також безплатні подорожі дітей віком до 6 років та людей літнього віку (понад 65 років); участь у підвищенні кваліфікації на території Угорщини вчителів та викладачів українських закладів освіти; отриманні грантів на розвиток діяльності організацій угорської національної меншини в Україні, а також закладів освіти, в яких викладається угорська мова [15].

Можливість державної підтримки і всебічного сприяння громадянам України словацького походження у сферах освіти, науки, проведення досліджень, культури, інформації та доступу до засобів масової інформації шляхом, зокрема, забезпечення державного фінансування їх діяльності, а

також захисту на міжнародному рівні їх прав та свобод передбачена й положеннями закону Словацької Республіки «Про словаків, що проживають за кордоном, та зміни і доповнення до окремих законів» [18].

Державна політика Російської Федерації стосовно своїх співвітчизників, відповідно до положень закону Росії «Про державну політику Російської Федерації стосовно співвітчизників за кордоном», теж є одним з основних напрямків зовнішньої політики країни, що являє собою сукупність правових, дипломатичних, соціальних, економічних, інформаційних, освітніх та організаційних заходів, які здійснюються президентом країни та органами державної влади. Ці заходи можна класифікувати за наступними напрямками: підтримка співвітчизників у сфері забезпечення їх основних прав та свобод; підтримка співвітчизників в економічній та соціальній сферах; підтримка співвітчизників в галузі культури, мови, освіти та в інформаційній сфері [14]. На особливу увагу заслуговують положення п. 1 ст. 8 цього закону, відповідно до яких відносини з особами, які раніше перебували у громадянстві СРСР, включаючи й громадян України, мають пріоритетне значення для Російської Федерації.

Питання надання державної допомоги й підтримки представникам власних національних меншин в Україні регулюються й молдовськими та білоруськими внутрішньодержавними нормативно-правовими актами. Вони, зокрема, регулюються положеннями указу президента Республіки Молдова «Про підтримку та співробітництво з вихідцями з Республіки Молдова, що проживають за кордоном» від 30 серпня 2000 року №1638-II, постановою уряду Республіки Молдова «Про деякі заходи з підтримки вихідців з Республіки Молдова, що проживають за кордоном» від 29 грудня 2000 року №1322, постановою уряду Республіки Молдова «Про Координаційну раду вихідців з Республіки Молдова, що проживають за кордоном» від 24 лютого 2005 року № 228, а також постановою уряду

Республіки Молдова «Про затвердження «Положення про фінансову підтримку діяльності з збереження національно-культурної ідентичності вихідців з Республіки Молдова, що проживають за кордоном (молдавської діаспори)» від 29 грудня 2007 року №1521. Відповідно до ст. 12 конституції Республіки Білорусь від 1994 року ця країна може надавати право притулку особам, що переслідуються в інших державах, в тому числі й з питань національної належності [19].

Наявність передбачених іноземним законодавством додаткових пільг та привілеїв для громадян України, які є представниками національних меншин походженням з прикордонних з Україною країн, не лише свідчать про дискримінацію інших громадян нашої держави. Цим, на переконання автора, досить часто створюються передумови для можливого іноземного втручання у внутрішні справи України під виглядом захисту прав та свобод національних меншин або ж шляхом активної безпосередньої участі іноземних держав у формуванні внутрішньої і зовнішньої політики нашої держави з використанням їх можливостей як повноправних громадян України. Підтвердженням цього є, зокрема, непоодинокі заяви керівників окремих держав та лідерів об'єднань їх «співвітчизників» в Україні. Так, в інтерв'ю українським ЗМІ голова російської общини в Україні К. Шуров підкреслював: «Ми себе меншиною не вважаємо. Росіяни – державоутворюючий народ» [20]. Не раз міністр закордонних справ РФ С. Лавров висловлював стурбованість «погіршенням ситуації з дотриманням прав російських співвітчизників на Україні, зокрема, в сфері доступу до освіти російською мовою та отримання на цій мові інформації» [21]. І це незважаючи на те, що, згідно з «Висновками і рекомендаціями Верховного комісара ОБСЄ у справах національних меншин стосовно проблеми освіти російськомовних меншин в Україні» від 2009 року, «...зобов'язання, взяті в рамках ОБСЄ (зокрема, Копенгагенський документ 1990 р.), а також Рамкова конвенція щодо захисту національних

меншин чітко визначають, що особи, які належать до національних меншин, зобов'язані інтегруватися в ширшу національну громаду шляхом належного знання державної мови» [22].

У цьому ж контексті не відрізняються за характером від вищезгаданих й заяви та діяльність західних країн-сусідів України. Так, депутат європейського парламенту від Румунії та одночасно донька президента цієї країни О. Бесеску на початку 2010 року заявила, що в Україні проживає більше півмільйона етнічних румунів, забезпеченню прав яких українською владою приділяється недостатньо уваги. Така позиція румунського європарламентаря, звичайно ж, не відрізняється від основного напрямку зовнішньої політики президента Румунії, який 2009 року висловлював переконання в тому, що «Румунія нікому не завдає шкоди внаслідок надання румунського громадянства етнічним румунам, які проживають в прикордонних країнах... Можливо, найближчим часом одним з головних пріоритетів румунської зовнішньої політики стане саме захист прав представників румунських меншин, що проживають в прикордонних країнах» [23]. Гучними антиукраїнськими заявами на кшталт того, що «в Україні заохочується політика дискримінації за ознакою румунофобії та насильницької асиміляції румуномовного населення» відзначаються й лідери ультраправої румунської організації «Нова правиця» [24]. Більше того, від провокаційних політичних заяв Румунія поступово переходить до активніших дій: 29 березня 2007 року Бухарестський суд вже визнав законною окупацію 1941 році Румунією Бессарабії і Північної Буковини (нинішня територія Республіки Молдова та Чернівецької і частини Одеської областей України). Суд також проголосив, що введення радянських військ до цих територій було «незаконним, оскільки порушувало норми міжнародного права» [25].

Приховані територіальні претензії також мають місце й з боку керівництва Республіки Польща. Так, у зверненні до поляків України,

широко розповсюдженому через мережу консульств та посольства Республіки Польща в Україні, колишній президент Л. Качинський підкреслював: «Я з власного досвіду знаю, що означає бути жертвою несправедливих історичних рішень. 1 вересня 1939 року мої батьки переїхали у щойно придбаний дім у місті Брест над Бугом. Через три тижні туди увірвалися злочинні радянські війська, і мої батьки, рятуючись від їхнього розбою, переселились у свою рідну Варшаву, де пережили німецьку окупацію. Частина моєї сім'ї походить з колишніх східних околиць Речі Посполитої, тому для мене надзвичайно близькою є доля моїх співвітчизників зі Сходу, тих, що не зреклись своєї Батьківщини, але які внаслідок зміни кордонів перестали бути її громадянами» [26].

Тиск на українську владу в контексті необхідності більш активного забезпечення прав і свобод національних меншин відчувається й з боку Угорської Республіки. Так, в одному з останніх інтерв'ю виданню «Мадяр Немзет» голова товариства угорських педагогів Закарпаття Ілдіко Орос підкреслював, що «протягом останнього навчального року в Україні не тільки не припинилися, але ще й посилюються процеси, які загрожують подальшому існуванню системи освіти національних меншин, в тому числі й угорської меншини Закарпаття» [27]. І таких прикладів чимало. Безпрецедентним за характером стало прийняття 26 травня 2010 року парламентом Угорщини доповнень до закону «Про угорське громадянство» від 1993 року, згідно з якими етнічні угорці, що проживають на територіях прикордонних з Угорською Республікою країн, в тому числі й України, матимуть право на отримання громадянства Угорщини на спрощених підставах: лише в результаті доведення ними свого угорського походження та володіння угорською мовою. Доповнення до цього закону, які підтримали 344 депутати парламенту (лише 3 депутати проголосували «проти» і 5 «утримались»), викликали неабиякий резонанс з боку керівництва Словацької Республіки та деяких інших країн.

Особливої уваги компетентних українських структур потребує й значна активізація процесу наділення Румунією своїм громадянством окремих категорій громадян України румунського етнічного походження, які проживають на території Чернівецької, Вінницької та Одеської областей, на підставі положень п. 2 ст. 5 конституції Румунії, згідно з якими «не може бути втрачене громадянство Румунії, яке було набуто за народженням» [12]. Офіційно цей процес характеризується Румунією як «поновлення у громадянстві окремих категорій осіб», про що, зокрема, заявляв Надзвичайний і Повноважний Посол Румунії в Україні Т. Лауренціу-Христя під час зустрічі з слухачами і співробітниками Дипломатичної академії України.

За певних умов саме проблеми, про які йшлося, можуть, на думку автора, перерости в потенційні зовнішні і внутрішні загрози Україні, тим більше тоді, коли в країні ще остаточно не сформована модель суспільних трансформацій та не завершено процес консолідації нації.

Підводячи підсумки цього розділу, варто відзначити те, що на сучасному етапі процес національної самоідентифікації в регіоні все ще триває: переважною більшістю прикордонних з Україною держав він розглядається у якості стрижня політичного життя. Етнічний чинник залишається визначальним у сфері розвитку міжнаціональних та міжнародних відносин країн регіону. Найбільшу потенційну небезпеку виникнення конфліктів при цьому продовжують становити етнічні ареали, що межують з територією держав, в яких певний етнос присутній або є титульним. Головна загроза й надалі полягатиме в надмірній підтримці представників конкретної національної меншини близькою етнічною групою в сусідньому ареалі або державі.

Наявність територіальних претензій та реанімація питань кордонів залишатиметься одним з найголовніших чинників нестабільності. Ця проблематика, яка чи не завжди була нервовим вузлом міждержавних

відносин, цілком здатна перетворитись на царину новаторства для подальших перетворень і оптимізації націє-державних проектів. Міжнародна договірно-правова база вже не відповідає сучасним умовам та інтересам провідних країн континенту, внаслідок чого її основи розмиваються, а сутність досить часто трактується переважною більшістю країн суб'єктивно, з використанням «подвійних стандартів». Членство в ООН, ОБСЄ, Раді Європи, партнерські відносини з НАТО та ЄС в сучасних умовах не можуть належним чином забезпечити Україну надійними механізмами запобігання загрозам її національній безпеці у сфері міжнаціональних відносин.

Активізація зовнішнього тиску у сфері міжнаціональних відносин, загострення проблем захисту прав і свобод національних меншин в нашій країні, в першу чергу з боку окремих прикордонних з Україною держав, можуть призвести до швидкого зростання загальної чисельності громадян України з «подвійною лояльністю». Запроваджені окремими прикордонними з Україною державами, зокрема Румунією, Угорською Республікою, Республікою Польща та Російською Федерацією, заходи у сфері захисту прав та свобод національних меншин України продовжують носити дискримінаційний стосовно громадян нашої держави характер, створюючи передумови для прямого іноземного втручання у внутрішні справи України.

Варто відзначити, що одностороннє наділення окремими прикордонними з Україною державами громадянством представників національних меншин, що проживають в Україні, або ж їх поновлення в іноземному громадянстві, суперечить положенням Конституції та національному законодавству України, потребує негайної адекватної реакції з боку компетентних органів державної влади України. Формування і вдосконалення політико-правових, соціально-економічних та духовно-культурних засад етнонаціональної стабільності,

відпрацювання ефективних механізмів узгодження інтересів етнічних спільнот та розв'язання міжнаціональних суперечностей повинні стати одними з основних напрямів державної політики України.

Підсумовуючи цей розділ, варто відмітити, що на сьогодні процес національної самоідентифікації в Україні все ще триває: переважною більшістю сусідніх держав він розглядається у якості стрижня політичного життя. Етнічний чинник залишається визначальним у сфері розвитку міжнаціональних та міжнародних відносин як України, так і країн регіону в цілому.

Формування української внутрішньої та зовнішньої політики стоїть на відстоюванні державних інтересів та має враховувати можливі спроби втручання з боку сусідніх держав, представники етнічних та національних груп присутні або є титульними в певних регіонах України та які власне є безпосередніми об'єктами, на які спрямована державна політика, що розглядається.

РОЗДІЛ 3.

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТИ ПОЛІТИЧНОЇ МОБІЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В УКРАЇНІ

Остання хвиля глобалізації та зростання швидкості і кількості інформаційних комунікацій, повсюдне поширення інформаційно-комунікативних технологій, які її спричинили, змушують кожну людину шукати нові шляхи та форми адаптації до змін у її життєвому просторі, а у політичній сфері - розвивати принципово нові форми політичної участі та активності. Однією з форм адаптації людини до швидкозмінюваних реалій стає віртуальна реальність, у якій людина і її особистий світ можуть «сховатись» від інформаційного тиску зовнішнього оточення, невизначеності майбутнього тощо. З одного боку, більшість пересічних громадян задовольняється переглядом розважальних телепередач (ток-шоу, вікторин, серіалів), а з іншого боку, істотно зростає аудиторія Інтернет-ресурсів - блогів та інтерактивних багатокористувацьких веб-сайтів (соціальних мереж) [43]. Ці типи ресурсів дають змогу реалізувати потребу людей у соціалізації - спілкуванні та пошуку однодумців. До прикладу, інтернет-блоги та форуми стали поширеними засобами спілкування «одного з багатьма». Так, станом на осінь 2006 р. їх було 54 млн, у 2008 р. у глобальній мережі нараховувалося понад 100 млн., зростав їх вплив, а за даними Вільної енциклопедії «Вікіпедія», станом на 16 лютого 2011 р. уже існувало понад 156 мільйонів публічних блогів [58].

Отож сьогодні мережа інтернет перетворилась у загальне надбання людства, стала місцем як легальної, так і нелегальної політичної активності. На думку М. Діані, саме інтернет забезпечує сучасні соціальні рухи можливостями до активної мобілізації, перетворюючи будь-яку

організацію на активний і згуртований колектив однодумців [59], посилюючи та інтегруючи їхню колективну ідентичність.

Це стосується і національних меншин - створюються відповідні спільноти, веб-сайти, канали тощо, що лише однією своєю назвою здатні виділити з усіх користувачів мережі Інтернет групу людей, об'єднаних (чи від'єднаних) за певним критерієм, отримуючи прямий канал комунікації за добровільним входженням в нього представників цих національних меншин. До того ж, прогрес не стоїть на місці - таргетована реклама (в тому числі і політична), що базується на результатах, як здається користувачеві, абсолютно аполітичних опитувань (наприклад, Cambridge Analytica чи «фабрика троллів»), може долучати все нових і нових споживачів пропагандистського контенту, що (завуальовано чи ні) публікується у відповідності до поставлених замовником задач.

Новітні інформаційно-комунікаційні технології, зокрема соціальні мережі (Twitter, Facebook, WhatsApp), активно використовувались для активізації участі в протестах, громадянських повстаннях під збірною назвою «Арабська весна», які, починаючи з 2011 р., з різною мірою інтенсивності тривали в Єгипті, Тунісі, Лівії, Ємені, Алжирі, Іраку, Йорданії, Кувейті, Марокко, Омані, Лівані, Саудівській Аравії, Судані та Західній Сахарі [48]. У всіх згаданих випадках визначальну роль відіграли дешеві й глобальні електронні медіа - інтернет-сервіси, які сприяли швидкому розповсюдженню революційних настроїв [31].

Отже, сьогодні глобальна інформаційна мережа дозволяє не лише пасивне споживання представленого контенту індивідом, але і його політичну дію у формі обговорення, яке виступає способом комбінування інформації з різних джерел, збільшення для актора діапазону аргументів, необхідних для формування за його бажанням об'єктивного сприйняття політичної дійсності. Відтак, комп'ютеризовані соціальні мережі є не тільки формою політичної комунікації, а й інструментом стимулювання

політичних процесів у суспільстві. Таке стимулювання інформованих громадян до політичної дії відбувається за рахунок зменшення бар'єрів до політичної участі, пов'язаних з вартістю комунікації завдяки практично необмеженому доступу до інформаційних ресурсів, необхідних для прийняття рішень [34].

Однією з форм участі, яка активізується за допомогою інтернет-медіа та є проявом прагнення представників національних меншин виражати свої потреби та інтереси, пов'язані з докорінними змінами умов їх життя, та безпосередньо впливати на впровадження відповідних змін, є флешмоб (також флеш моб, флеш-моб або просто моб, від англ. flash - спалах, мить; mob - натовп, букв. «спалах натовпу», «юрба, що спалахує») та його політичний різновид. Політичні флешмоб-акції перетворюються на новий механізм політичної участі, а розвиток сучасних інформаційних технологій дозволяє приваблювати широкі маси населення, адже користувачам віртуальної комп'ютерної мережі легше об'єднуватися в соціальні групи, які існують поза контролем центральної влади, як у середині держави, так і поза національними кордонами, незалежно від їх фізичної близькості, швидко встановлювати контакти та зв'язки між собою.

Відтак, ідеться про те, що електронні засоби масової комунікації стають засобами, які інтегрують та гомогенізують індивідів, підвищують рівень їх інтересу, досвіду та активності [22, с. 63]. Такий тип мобілізації особливо дієвий у політичних системах, заснованих не на вертикальних, ієрархічних, а на горизонтальних соціальних комунікаціях. На сучасному етапі трансформації механізмів суспільної організації це відбиває, як стверджує російський дослідник І. Ейдман, поступове утворення «суспільства-мережі» [55]. У трактуванні українського дослідника І. Воронова, це ніщо інше, як постіндустріальне суспільство, засноване на «грі між людьми», у якій на тлі машинних технологій зростає значення

технології інтелекту, заснованої на інформації. Постіндустріальне суспільство є комунікативним, у якому соціальною одиницею є радше спільнота, аніж індивід, і метою якого стає досягнення «соціального рішення», зміст якого відрізняється від «простої суми» індивідуальних рішень [6, с. 147].

Аналіз флешмобу (зокрема його політичного різновиду) став можливим у рамках досліджень онлайн (віртуальної) спільноти - співтовариства, яке виникло внаслідок розвитку Інтернету, функціонує в електронному просторі та є об'єднанням користувачів глобальної мережі в групи за спільними інтересами для роботи в електронному просторі, використовуючи при цьому Інтернет-технології. Для інших політмоб - це різновид флешмобу як соціальної рухливості певних груп населення. За визначенням дослідників, ці групи не мають юридично фіксованого статусу, виникають на основі односпрямованої психологічної мотивації - симпатії, зближення поглядів, переконань, визнання авторитетності, компетентності окремих осіб тощо [47, с. 300-301].

У таких умовах за допомогою електронних медіа формується суспільство, певним чином, «прямої демократії», в якому представники тих чи інших соціальних груп активно використовують нові комунікаційні технології для власної громадської самоорганізації, висловлення політичних позицій, поширення політичних цінностей та установок. Зрештою, існує трактування, згідно з яким саме інтернет надає можливості для активної мобілізації, перетворюючи будь-яку організацію, соціально та політично активну групу із розрізнених учасників віртуальної групи в згуртований, активний колектив однодумців [59] і в такий спосіб посилюючи та інтегруючи їхню колективну ідентичність.

Відтак, учасники інтернет-мереж можуть у будь-який момент перейти від обговорень у віртуальній мережі до конкретних дій у політичній сфері суспільства.

Отже, особливістю віртуальних спільнот є їх побудова на принципах децентралізованої ієрархії й часткового лідерства, широкої спеціалізації її членів і стимулювання особистих та емоційних відносин між ними. [35].

Одним із перших, хто описував сучасний етап комунікаційних трансформацій у суспільстві, був Г. Рейнгольд [44], який стверджував про існування «розумних натовпів», які для досягнення своїх (або таких, що вони вважають своїми) цілей за допомогою технічної бази, організовуються для певної реальної дії. Ідеться про те, що за допомогою нових комунікаційних технологій (інтернет, мобільні телефони) підвищується рівень самоорганізації індивідів, зокрема й термінової.

Слід підкреслити, що дослідження юрби існували впродовж ХХ-ХХІ ст. (Х. Ортега-і-Гассет, А. Дж. Тойнбі). Однак, як стверджує Г. Хазагеров, мобільність, готовність швидко збиратись у натовп і швидко розбігатись - предмет дослідження нашого часу [52]. Отже, особливістю взаємодії людей у новому віртуальному просторі є організація у ньому масових дій, які дозволяють впродовж короткого часу мобілізувати значну кількість осіб для виконання певних, спланованих заходів шляхом залучення інтернет-ресурсів [29, с. 162].

Звичайно, така активність не порівнювана з іншими формами колективної участі (легальної та нелегальної), зокрема інституціоналізованої (у рамках політичних партій, громадських організацій), та неінституціоналізованої (у формі зборів, мітингів, демонстрацій та пікетувань). На відміну від цих типів політичної участі, тут йдеться про інші принципи його формування - мережевість зв'язків між людьми, довіру людей до рівних собі, а не підлеглих до керівника. Саме ця ілюзія дозволяє зняти бар'єри тим, хто професійно працює з такими соціальними групами - нав'язати ідею «руського мира» і переконати долучитися до захоплення адміністративних будівель набагато простіше, якщо споживач думатиме, що ця ідея належить такій/-им же

людині/-ям, як він/вона. Це робить інтернет канали комунікації найбільш ефективними для подібного роду маніпуляцій.

Але вищезазначені акції можуть бути використані і для інших цілей. На основі їхньої умовної класифікації [18] можна навести такі приклади реалізації в політичній практиці України та інших пострадянських суспільств:

1. *Проти конкретних політиків чи керівного політичного режиму.* В Україні подібні акції часто мають об'єктом чинних Президента України та міністрів [28; 204], захист опозиційних лідерів [51].

2. *Спрямовані на захист громадянських прав і свобод.* У такий спосіб українські інтернет-користувачі та журналісти влаштували акцію протесту проти ухвалення законопроекту про наклеп, формулювання якого спрямовані на обмеження прав журналістів і запровадження цензури в їх діяльності [5]. Проте зі схожими гаслами захисту прав виходили й люди Луганщини, Донеччини, Харківщини, Одещини, що закликали В. Путіна ввести війська на територію України з метою захисту прав російськомовного населення.

3. *Зовнішньополітичного спрямування.* Прикладом такого різновиду дослідники називають акцію з метою підтримки «дружби та єдності» незвіданої Придністровської Молдавської Республіки та Російської Федерації, що в 2008 р. був організований молодіжною організацією «Прорив!» [46]. В Україні подібна проблематика часто стосувалась як євроінтеграційних прагнень, зокрема підтримки підписання Угоди «Про асоціацію» України з Європейським Союзом [26], так і сепаратистських виступів на Донбасі.

4. *Акції, спрямовані на зміну внутрішньо-економічної ситуації.* У грудні 2013 р., до прикладу, громадська організація «Економічний спротив» в соціальній мережі розгорнула кампанію бойкоту бізнесу, що належить членам Партії регіонів. Метою акції було «зменшити кошти, що

прямо або непрямо йдуть на утримання «Беркуту» і тітушок, змусити членів Партії регіонів вийти з цієї злочинної партії». Організатори закликали максимально уникати співпраці з владою та членами Партії регіонів; не сплачувати або затримувати сплату податків; зняти депозити й закрити рахунки в банках сім'ї Януковича, членів Партії регіонів; не купувати товарів виробників, які належать регіоналам тощо [11].

5. Також т.зв. *багатоцільові*, що мають безліч векторів спрямування, та інші.

Засвідчують невинне й активне поширення інформаційно-комунікаційних технологій в Україні й дані соціологічних опитувань. Зокрема, Н. Бойко зазначає, що вже близько 60% населення активно користуються мережею інтернет [4].

Визначальною була й роль інтернет-мереж під час подій в Україні на межі 2013-2014 рр., під час яких засоби інтернету перестали бути «простим» каналом інформування, а стали засобами мобілізації та координації, загалом одними із найпотужніших політичних інструментів. У той період поширенню та коментуванню підлагали не тільки заяви політиків та новини про події в Україні і світі, а передусім аматорське відео на політичну тематику, яке, миттєво поширюючись серед користувачів, ставало одним із чинників мотивації та мобілізації активних дій як в Києві, так і в Донецьку та Луганську [14].

Накладаючи висновки окремих дослідників щодо подій, ходу і підсумків «арабської весни» на події в Україні у 2013-2015 рр., можна виявити характерні особливості застосування різноманітних мобілізаційних технологій у протестному русі:

- мобілізаційні технології є інформаційно-політичним зняряддям еліт
- комп'ютерні медіа виконують важливу технічну роль інструмента в організації протестного руху;

- електронні та інтернет-медіа в протестному русі виконують роль засобу самоорганізації чи організації громадянського суспільства, а також його мобілізації та координації [15].

Отже, використання інформаційних технологій надають нового виміру відносинам (комунікації) активних груп громадянського суспільства з владними структурами, підштовхують їх трансформуватися відповідно до вимог сучасності. Ідеться про можливість формування нової системи зв'язків і політичної комунікації між елементами політичної системи.

Проте, як вказують багато дослідників, свідоме сприйняття політичної інформації як основи для раціонального вибору часто стає неможливим, легко мобілізовані шляхом застосування цих засобів споживачі/користувачі, що можуть бути чи то представниками національних меншин, чи то звичайними громадянами, можуть бути ефективно «використані» лише для вирішення кон'юнктурних політичних завдань певних еліт, а така політична мобілізація має епізодичний, спорадичний характер. Відтак, у цьому контексті дослідники згадують і про такі наслідки політичної мобілізації через електронні медіа, як селективізм, політизовану псевдо-активність індивідів, відволікання протестного потенціалу громадян від участі в реальних справах держави, їх десоціалізацію шляхом занурення у віртуальну дійсність та залучення до процесів сепаратизму.

ВИСНОВКИ

Виконання дослідження, аналіз та підсумування отриманих результатів дали змогу зробити низку висновків і теоретичних узагальнень.

Статус національних меншин в Україні визначено як такий, що відповідає міжнародному праву та дозволяє вільно розвиватися представникам всіх етнонаціональних спільнот, зберігаючи власну ідентичність, проте маючи можливість повноцінної інтеграції в такі уніфіковані інституції, як заклади вищої освіти, органи місцевого самоврядування, державної влади тощо.

Також в процесі роботи були виокремлені політико-культурні чинники, які визначають сутність та форми політичної залученості представників національних меншин, було визначено основні етапи політичної мобілізації національних меншин, розглянуто детально їх сутність та особливості. Серед них самоідентифікація, становлення, розвиток та утвердження взаємозв'язків (між представниками однієї національної меншини, з представниками інших національних меншин чи титульної нації), консолідація, інтеграція та, безпосередньо, політична мобілізація. Самому поняттю «політична мобілізація» було дане визначення, що спирається на дослідження авторитетних зарубіжних та вітчизняних дослідників.

Використання державної мовної політики є надзвичайно важливим фактором у процесі політичної мобілізації національних меншин в Україні. Провідний її вектор на сьогодні – це уніфікація мовних вимог та можливостей для всіх громадян. Проте бажаний для держави баланс між прагненням зробити українську мову обов'язковою та доступною для кожного громадянина, зменшивши відтік молоді за кордон і борючись з локальними осередками сепаратизму, з одного боку, та необхідністю привести українське законодавство до європейських стандартів з іншого,

часто використовується політичними суб'єктами як каталізатор до збудження почуттів представників національних меншин, активізуючи їх до політичної участі проти держави, що уособлює, в даному випадку, мовні утиски, що, власне, й необхідно вищезазначеному суб'єкту.

Поширення сучасних інформаційних технологій на сьогоднішній день дає можливість одночасного інформаційного охоплення та, за необхідності, залучення великих мас людей. Широко це використовується і в процесах політичних, де до охоплення та донесення інформації додаються класичні маніпулятивні технології, що сприяють політичній мобілізації, зокрема й представників національних меншин. Використовуючи різноманітні ресурси (інтернет-спільноти та телеканали як регіонального, так і загальнодержавного рівня), вдається як сформувати ідеологічне підґрунтя, так і спровокувати масове залучення «споживачів» в необхідний момент часу: чи то вибори, чи масові акції протесту, чи захоплення адміністративних будівель тощо. Зростання темпів поширення новітніх інформаційних технологій, їх інтеграція в повсякденне життя говорять лише про те, що їх використання в подібних цілях буде лише зростати, відповідно дане питання вимагає подальшого його поглибленого розгляду.

Рекомендаціями щодо протидії технологіям, що розглядалися, є покращення законодавства щодо запобігання, зупинення та ліквідації подібних маніпулятивних процесів ззовні органами МВС та СБУ, а також підвищення рівня висвітлення даної проблематики на загальнодоступних каналах комунікації з громадянами та розвиток інститутів громадянського суспільства та громадянської участі, що також застосовуватимуть комплекс засобів мобілізації, проте для активізації конструктивної участі громадян, незалежно від того, до якої соціальної групи вони належать.

У підсумку варто зазначити, що в результаті проведеного дослідження був з'ясований та розкритий вплив різноманітних чинників на

процес політичної мобілізації національних меншин в Україні, логічно поєднані визначена структура процесу та фактори, що відбиваються в ньому, змінюють, впливають та наповнюють його.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аза Л. Етнічність у контексті національно-державної ідентифікації. Українське суспільство 1992–2006. Соціологічний моніторинг. К., 2006.
2. Бевзенко Л. Самоорганізаційний погляд на проблему регіональної консолідації. Соціальні виміри суспільства. Зб. н. пр. К., 2006. № 9.
3. Берман Ш. Громадянське суспільство та інституціалізація. URL: <http://osvita.khpg.org/index.php?do=print&id=1197562970> (дата звернення: 20.03.2021).
4. Бойко Н. Інтернет–активність користувачів в умовах соціально–політичної деструкції. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrsoc_2014_1\(1\)__18](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrsoc_2014_1(1)__18) (дата звернення: 11.04.2021).
5. Волков Д. Гражданская и националистическая мобилизация в России. URL: <http://www.levada.ru/14-07-2011/grazhdanskaya-i-natsionalisticheskaya-mobilizatsiya-v-rossii> (дата звернення: 05.03.2021).
6. Воронов І. Виклик «Левіафану»: еволюція і перспективи українського суспільства: Моногр. К., 2007. 400 с.
7. В Україні діє більше тисячі шкіл з російською мовою навчання, в Росії з українською. URL: <http://www.newsru.ua/ukraine/12aug2009/0.html> (дата звернення: 07.04.2021).
8. Гаврилишин В. Нерівнобедрений трикутник, або Про ідею слов'янського союзу. Віче, 1977. № 5. С. 133–138.
9. Гаврина Н. До проблем етнокультурної ідентифікації та регіонального виміру глобалізації. Соціальні виміри суспільства. Зб. н. пр. К., 2006. № 9.
10. Енциклопедія історії України (у 10 т.). Інститут історії України НАН України. К., Наукова думка, 2010.

11. Євромайдан. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Євромайдан> (дата звернення: 10.03.2021).

12. Закон України «Про національні меншини». Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=249412> (дата звернення: 19.03.2021).

13. Закон України від 25.06.1992 року «Про національні меншини в Україні». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2494-12> (дата звернення: 19.03.2021).

14. Зуйковська А. А. Соціальні мережі як середовище політичної комунікації. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2014. № 1 (69). С.272-280.

15. Ильичева Ю. А. Мобилизационные технологии: сущность, предпосылки возникновения, основные инструменты и средства. URL: <http://www.mediascope.ru/node/1335> (дата звернення: 02.04.2021).

16. Інформаційний звіт Державного комітету у справах національностей та релігій «Про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-церковних відносин в Україні». URL: http://www.scnm.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=50254&cat_id=47898 (дата звернення: 11.03.2021).

17. Інформація про стан міграційної ситуації в Україні. Департамент у справах релігій та національностей Міністерства культури України. URL: http://www.scnm.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=48867&cat_id=4792 (дата звернення: 17.03.2021).

18. Ісакова Т. О. Політичний флешмоб як форма реалізації нових ідентичностей в інформаційному суспільстві. Стратегічні пріоритети. 2016. №2 (24). С.144–152.

19. Ковальова Т. Особливості формування категорійно-поняттєвого апарату мовної політики.. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2008-1/doc/1/20.pdf> (дата звернення: 12.03.2021).

20. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996 р.. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/254к/96-вр> (дата звернення: 23.02.2021).

21. Концепція державної мовної політики. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/161/2010> (дата звернення: 23.02.2021).

22. Краплич Р. Основи життєздатності неприбуткових організацій і мобілізація громади. Посібник для осередків громадської активності. Рівне, 2016. 128 с.

23. Кривицька О. Конфліктний вимір етнонаціонального розвитку України. К., 2005. № 2 (11).

24. Левченко О. П., Ковальова Т. В., Плотницька І. М. Мовна політика. Енциклопедія державного управління: у 8 т. Т. 1: Теорія державного управління. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. К. НАДУ, 2011.

25. Лопушинський І. П. Формування та реалізація державної мовної політики в галузі освіти України: механізми державного управління. К., 2008. 38 с.

26. Луганськ влаштує флешмоб на підтримку євроінтеграції . URL: <http://ua.comments.ua/politics/166607-lugansk-vlashtuie-fleshmob-na.html> (дата звернення: 01.04.2021).

27. Луцишин Г. Національні меншини та політичний процес в Україні. Вісник Львівського університету. Л., 2002. № 4.

28. Львів'яни відзначили річницю влади Януковича грою у наперстки. URL: <http://tyzhden.ua/News/17469> (дата звернення: 02.03.2021).

29. Магда Є. В. Інформаційно-психологічна безпека: аспекти трансформації. Наукові праці: Науково-методичний журнал №97. Миколаїв, 2009. С. 161–164.

30. Мала енциклопедія етнодержавознавства. К., Генеза, 1996. 820 с.

31. Морозов Е. Пользователи протеста. Возможны ли сегодня революции без Twitter и Facebook. URL: <http://www.kommersant.ru/doc/1597287> (дата звернення: 07.03.2021).

32. Національна та релігійна толерантність київських студентів. Матеріали соціологічного дослідження. К., 2006.

33. Національний склад України. Рада національних спільнот України. 2016. 12 травня. URL: <http://www.radaspilnot.org.ua/nacionalnij-sklad-ukra%D1%97ni> (дата звернення: 11.03.2021).

34. Нестеренок Ю. И. Блоги – элементы политического поля. URL: http://journal-s.org/index.php/sisp/article/download/10201344/pdf_564 (дата звернення: 27.02.2021).

35. Остапенко М. С. Суб'єкти політичної комунікації в інформаційному суспільстві. URL: http://archive.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2018_44/Gileya44/P6_doc.pdf (дата звернення: 12.03.2021).

36. Перший Всеукраїнський перепис населення 2001 р.: історичні, методологічні, соціальні, економічні, етнічні аспекти. Розділ 3, п.2. «Етнічний та мовний склад». Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України. К., Наукова думка, 2004.

37. Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі (доповідь). К., НАН України, 2015. 363 с.

38. Попович Н. Розвиток мови як віддзеркалення впливової ролі держави. Вісник Нац. акад. держ. упр. 2011. № 2. С. 267–275. URL: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2011-2-37.pdf> (дата звернення: 11.03.2021).

39. Постанова Президії Верховної Ради України «Про Звернення Президії Верховної Ради України до громадян України всіх національностей». Центральний державний Архів вищих органів влади та управління України, Ф. 1, оп. 16, спр. 4703, арк. 63.

40. Про засади державної мовної політики: Закон України. ВВР України. 2013. № 23. Ст. 218.

41. Проблему кримського сепаратизму можна розв'язати економічними важелями. Центр Разумкова, 2009. URL: http://www.uceps.org/ukr/expert.php?news_id=1278 (дата звернення: 21.02.2021).

42. Проект Закону України «Про державну мову» від 19 січ. 2017 р. № 5670. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60953 (дата звернення: 06.03.2021).

43. Пупыкин Р. А. Технологии использования социальных сетей в избирательных кампаниях. URL: http://www.cegr.ru/downloads/journal_1_2013.pdf (дата звернення: 18.03.2021).

44. Рейнгольд Г. Умная толпа: новая социальная революция. М., ФАИР–ПРЕСС, 2006. 416 с.

45. Русини створили тимчасовий уряд. УНІАН, 2008. URL: <http://humanrights.unian.net/ukr/detail/188960> (дата звернення: 11.03.2021).

46. Солнечный Дозор: Россия и Приднестровье ВМЕСТЕ!. URL: <http://tiras.ru/tema-dnja/366-solnechnyyj-dozor-rossija-i.html15> (дата звернення: 27.02.2021).

47. Соціальна педагогіка: Словник–довідник. Вінниця, Планер, 2009. 542 с.

48. Стегний П. В. «Ближний Восток»: по–версальски или по–вестфальски? Смыслы, подтексты и повестка дня «арабской весны». URL: <http://www.globalaffairs.ru/number/Blizhnii-Vostok-po-versalski-ili-po-vestfalski-15785> (дата звернення: 11.03.2021).

49. Трибушний О. Мовна політика в Україні – проблеми і пріоритети. Віче, 1997. № 9. С. 98–107.

50. Указ Президента України «Про Концепцію державної мовної політики». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/161/2010> (дата звернення: 19.03.2021).

51. Фани Тимошенко відзначать 100 днів її арешту флешмобом. URL: <http://ua.comments.ua/politics/164392-fani-timoshenko-vidznachat-100.html> (дата звернення: 26.02.2021).

52. Хазагеров Г. Конец века толп. URL: <http://www.khazagerov.com/cultural-situation/73-2009-02-18-08-50-29.html> (дата звернення: 20.02.2021).

53. Хантінгтон С. Захід: унікальність, універсалізм. Філософська думка, 1999. № 1. С. 82–100.

54. Чередник Ю. М. Модернізація державної мовної політики в Україні. Дніпропетровськ, 2011. 20 с.

55. Эйдман И. В. Манифест мировой социальной Интернет-революции. URL: <http://forum-msk.org/material/society/430389.html?pf=2> (дата звернення: 18.03.2021).

56. Ямельницький О. Я. Політична мобілізація: до проблеми трактування поняття. Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія. 2012. Вип. 22 (3). С. 72–77.

57. Яницкий О. Массовая мобилизация: проблемы теории. URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/2012/09/28/1251348627/Yanitskiy.pdf> (дата звернення: 11.03.2021).

58. Blog. Wikipedia, the free encyclopedia. URL: <http://en.wikipedia.org/wiki/Blog> (дата звернення: 02.04.2021).

59. Diani M. Social movement networks: virtual and real. URL: <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/13691180051033333> (дата звернення: 24.02.2021).